

1856 ISLAHAT FERMANINA GİDEN YOLDA MEŞRUIYET ARAYIŞLARI
(Uluslararası Baskılar ve Cizye Sorununa Bulunan Çözümün İslâmî
Temelleri)

Mehmet YILDIZ*

ÖZET

Bu makalede, 24 ve 26 Mart 1855 tarihli Meclis-i meşveret toplantılarının, Yakınçağ Osmanlı tarihinde gerçekleştirilen reformlarla ilgili belki en önemli tutanağı ilk defa yayımlanmaktadır. Tutanağın muhtevasını teşkil eden müzakereler ve kararlar ışığında, Avrupa devletlerinin 1856 Islahat fermanı öncesinde, imzalanacak barış anlaşmasına esas kabul edilen dört maddenin sonuncusu bulunan, Hristiyanlarla ilgili reform baskılarının bilinmeyen bir devresi ortaya çıkarılmış; dayanılmaz boyutlara ulaştırılan dayatmalar karşısında geliştirilen temel stratejilerle, gerçekleştirilen reformların nasıl bir konjonktür ve baskı altında karara bağlandığı ve alınan kararlarla ilgili meşruiyet arayışları sergilenmiştir. Bu kararların en önemlisi olan, cizyenin îâne-i askeriyyeye çevrilmesiyle ilgili bugüne kadar gizliliğini koruyan sır perdesi kaldırılmıştır: Konuyla ilgili fetva önce, yaşanan çaresizlik dolayısıyla İslâm hukukundaki zaruret prensibine dayandırılarak alınmaya çalışılmış; ancak çeşitli mülahazalarla bu düşünceden vazgeçilerek yapılacak işlem, resmî fetva alınmaksızın Hz. Ömer'in, Benî Tağlîb kabilesiyle ilgili özel uygulamasına göre yürütülmüştür. Kararın, şer'-i şerîfe dayandırılması arayışları vesilesiyle belki bu tür resmî belgelerde ilk defa, İslâm hukukuyla ilgili çok önemli bir esere, ilgili bölüm ismiyle birlikte atf yapılmasının önemine işaret edilmiş ve bu bağlamda, zikredilen Şeybânî'nin es-Siyerü'l-kebir isimli eserinin, gayrimüslim devlet ve toplumlarla sürdürülmekte olan ilişkilerdeki rolü aydınlatılmaya çalışılmış; eser ve müellifi tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Islahat fermanı, cizye, îâne-i askeriyye, zaruret prensibi, Şeybânî, Serahsî, es-Siyerü'l-kebir, muvâda'a, Hz. Ömer, Benî Tağlîb, devletler hukuku, Medine vesikası, "temperamenta belli" (harp tutumu).

Büyük devletler karşısındaki aciziyet ve teslimiyetin artık itiraf ve kabul edildiği 1768-1792 tarihleri arasındaki 24 yıllık "Büyük Rus ve Avusturya Savaşları Devri"nden itibaren adım adım yeniden yapılanma safhasına intikal eden yenilenme süreci,¹ Tanzimat fermanından sonra büyük

* Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ Sürecin başlangıcının, Karlofça yerine Küçük Kaynarca anlaşması olarak tespit edilmesi daha isabetli görülmektedir (Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 8, İstanbul 1999, s. 25-26).

devletlerin müdahale ve reform taleplerinin giderek arttığı yeni bir döneme girmiştir. Avrupa devletlerinin bu talepleri çeşitli vesilelerle ve farklı şekillerde gündeme gelerek zaman zaman Osmanlı devletini müşkül durumda bırakmış ve yöneticileri, konuyu değerlendirmek üzere üst düzeyde toplantı yapmaya sevk etmiştir. Mesela, 1847 senesinde gayrimüslim tebaanın askerliğinin görüşüldüğü sıralarda İngiltere hariciye nazırı Lord Palmerston, göndermiş olduğu ulti-matom niteliğindeki bir mektupla Hristiyan tebaanın bahriyede askerlik yapmalarına karşı çıkarken aynı zamanda Osmanlı devletinin, toprak bütünlüğüne sahip ve bağımsız, Avrupa ayarında medenî bir devlet olabilmesi için Müslümanlarla reaya arasındaki istisnaları kaldırması ve reaya üzerinde yürütüldüğünü iddia ettiği baskı ve zulümleri sona erdirmesi gerektiğini ihtar etmiş;² bunun üzerine konu yetkili kurullarda görüşülerek gayrimüslimlerden asker alımı sırasında vuku bulduğu bildirilen bazı kötü muamelelerin önlenmesi konusunda daha fazla ve ciddî önlemler alınması kararlaştırılmış ve bu karar istikametinde yeni bazı düzenlemeler yapılmıştır.³ Söz konusu talep ve baskılar, özellikle Osmanlı devleti nezdinde görev yaptığı dönemlerde, kendi devleti içinde bile ayrı ve bağımsız bir güç merkezi gibi davranabilecek siyasî ağırlığa sahip bulunan İngiliz elçisi Stratford Canning'in öncülüğünde 1848 yılından itibaren belirli maddeler üzerinde yoğunlaşmak suretiyle artarak devam etmişti.⁴

Kırım savaşıyla birlikte reformlarla ilgili baskıların yeni bir aşamaya girdiği görülmektedir. Savaşa Osmanlı devletinin müttefiki olarak katılan İngiltere ve Fransa devletleri, başta Dersaadet olmak üzere ülkenin pek çok yerinde konuşlandırmış oldukları askerî kuvvetle birlikte Türkler üzerindeki Batılılaşma ve reaya arasında eşitlik ilkesinin daha güçlü bir şekilde tesisine dönük diplomatik baskılarını yoğunlaştırmışlardır.⁵ Diğer taraftan “müzeb-zib” bir tavır sergileyen Avusturya'nın, başlangıçta savaşın çıkmaması, sonraki aşamalarda ise barış anlaşmasının bir an önce imzalanması için “tehâlük” derecesinde yürüttüğü kesintisiz diplomatik girişimler sebebiyle Viyana merkezli olarak sürdürülen barış görüşmeleri,

² Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 242-243.

³ Gencer, *Aynı eser*, s. 244.

⁴ BOA, *Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)*, 89/14, 19 L 1264 (18 Eylül 1848). İngiltere elçisi Canning'in teaddi, şahitlik, reaya vs. konulardaki ihtarına ne şekilde cevap yazılacağı.

⁵ Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 1997, I, 68.

müttefiklerin henüz savaşın başlangıcında belirlemiş oldukları barış anlaşmasının dört temel şartını Rusya'nın, savaşın sonlarına doğru kabul etmesiyle birlikte yön, şekil ve muhteva değiştirmiştir. Bu değişim; aktörlerin, değişen konjonktürde çıkarları doğrultusunda yeni arayış ve ittifaklara yönelmesiyle Avrupa'da işlemekte olan denge sisteminin yeni bir ayrışmaya ve yapılanmaya doğru yönelmeye başladığı bir zaman dilimine denk düşmektedir. Artık görüşmeler, barış anlaşmasına esas kabul edilen maddelerin dördüncüsünde ön görülen, Hristiyan tebea ile ilgili gerçekleştirilecek reformların şeklinin, muhtevasının ve kapsamının belirlenmesi üzerine kayacak ve bir müddet sonra ıslâhât safahâtının çok önemli bir kırılma noktası niteliğindeki meşhur Islahat fermanının ilan edilmesiyle intikal edilen yeni reform sürecini tetikleyecektir.

Padişahın kendi ihsanı olarak ilân edilecek ıslahat programı etrafında İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileriyle Osmanlı devleti yetkilileri arasında zaman zaman sert tartışmaların yaşandığı oldukça yoğun diplomatik görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 16 Ocak 1856'da başlayan son Viyana görüşmeleri ve 1 Şubat 1856'da imzalanan Viyana protokolünün hemen ardından, İngiltere elçisi Canning'in öncülüğünde⁶ resmî düzeyde yürütülen ve Islahat fermanının esaslarının tespit edildiği bu görüşmeler ve bu esnadaki tartışmalar ana hatlarıyla bilinmektedir.⁷ Zaten, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat fermanı bu baskının somut bir göstergesidir.⁸

Yayımladığımız belge ise konuyla ilgili yürütülen müzakerelerin daha önceki evreleri üzerindeki karanlık noktalara ışık tutmakta, zikri geçen görüşmelerden yaklaşık bir sene önce müttefik devletlerin, Hristiyanlar lehine yapılması istenen reformlarla ilgili uyguladıkları diplomatik baskıların şiddetini son derece artırarak artık geçiştirilemez, savsaklanamaz ve direnilemez noktaya ulaştırdıklarını ve Osmanlı devletini, bu konuda köklü reformlar yapmaya zorladıklarını örnekleriyle ve sarahaten ortaya koymaktadır. Devam eden süreçte, 30 Mart 1856 tarihli Paris antlaşma-

⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, I, 70.

⁷ E. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniyenin Tarih-i Islahatı*, Ter. Ali Reşad, İstanbul 1328, s. 121-122.

⁸ Davison, *Aynı yer*. Reşit Paşa, üç devletin elçileriyle gerçekleştirilen resmî konferanslarda kararlaştırılmış olduğu cihetle Islahat fermanının eksiksiz uygulanmasında güçlü bir zorunluluk bulunduğu gibi değiştirilmesi ya da düzeltilmesinin de imkânsız olduğunu savunur (Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 81). Reşit Paşanın, Islahat fermanının bütününe yönelik eleştirileri hakkında saraya takdim ettiği tezkire ve melfufu olan meşhur layiha için bkz. *Aynı eser*, s. 75-82; *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1984, IX, 244-252.

sıyla Avrupa uyumuna ilk defa dahil olmak suretiyle, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü Avrupa güvencesine bağlanacaktır. Bununla birlikte antlaşmanın 9. maddesinde Islahat fermanına, “değerinin takdir edildiği” şeklinde atıfta bulunulması, ıslahatın uygulanması konusunda anlaşmaya taraf devletlerin yetki iddiasına ve müdahaleye kalkışmalarına yol açarak verilen güvenceyi boşa çıkaracak; gelişen hadiseler, devletler arası ilişkileri belirleyen başat değer “güç” olarak kaldığı müddetçe, anlaşmalara riayet ettirecek gücü olmayan devletler için bu tip anlaşmaların gerçek manada bir teminat olamayacağını bir kez daha ispat edecektir.⁹

Belgede sözü edilen, Kırım savaşının sona ermesi ile resmî düzeydeki Islahat fermanı hazırlık görüşmeleri öncesine tekabül eden son derece buhranlı ara dönemde, Hristiyanlarla ilgili yapılması istenen reformlar konusunda maruz kalınan, daha öncekilerden tamamen farklı, dayanılmaz diplomatik baskılar karşısında Osmanlı devleti, bir taraftan Avrupa devletlerini ikna etmesini mümkün kılacak, öte yandan da içeriden gelebilecek tepkileri göğüslemesine imkân verecek bir strateji geliştirmek suretiyle içinde bulunduğu açmazdan sıyrılma zorunluluğu hissetmiştir. Böyle bir stratejinin geliştirilmesi için, benzeri bunalım zamanlarında olduğu gibi içinde eski mansıp sahiplerinin de yer aldığı “*havâss-ı vükelâdan mürekkebe*” geniş katılımlı bir toplantı yapılması icap etmiştir. Bu mülâhazalar ışığında, 24 ve 26 Mart 1855 (5, 7 Recep 1271) tarihlerinde, içlerinde Mustafa Reşit Paşa, Âlî Paşa ve Fuat Paşanın da bulunduğu dönemin mazul ve mukbil önde gelen devlet ricâli ve uleması bir araya gelerek, zirve toplantısı niteliğindeki bu tür toplantıların belki en önemlisini gerçekleştirmişlerdir. Bu cihetle, akdedilen ikinci toplantının sonunda katılımcılar, muhtemelen Osmanlı dönemi Türkiye tarihinin en önemli toplantı tutanaklarından birini mühürlemiş olmaktadır.

Toplantıda görüşülen konular, bunlarla ilgili değerlendirmeler ve toplantı sonunda alınan kararlar, yaşanan bunalımın aşılması için benimsenen stratejiyi ortaya koymasının yanında, yenileşme tarihimizin bu önemli safhasında öne açılan hakikaten pek mühim reformların nasıl bir konjonktürde gerçekleştiğini ve bundan sonra yapılacak olanların yol haritasını göstermesi cihetleriyle de ayrı bir önemi haizdir. Başka bir ifadeyle belge, Tanzimat fermanından sonra gerçekleşen reformların ve bunların deklare edildiği belgelerin, ve özellikle Islahat fermanına takaddüm eden ve Kırım savaşı boyunca cereyan ederek bu dönemdeki reformlara damga-

⁹ Cemil Bilsel, *Devletler Hukuku, Giriş*, İstanbul 1940, s. 143.

sını vuran müzakere sürecinin arka plânını, yaşanan aciziyet ve çaresizliği ve bu keyfiyet karşısındaki çözüm arayışlarını, nüfuz etmek için fazla bir çaba harcamaya ihtiyaç bırakmayacak yalınlıkta ortaya koyması bakımından fevkalâde önemlidir.

Toplantı, barış görüşmelerine esas kabul edilen 4 maddeden dördüncüsü, başka bir ifadeyle Hristiyan tebaa hakkında yapılması istenen reformlar konusunda en üst düzeyde gerçekleştirilen özel bir zirvedir. Zirvenin sonunda, Canning'in de uzun zamandır yapılmasını ihtar ettiği ve doğrudan İslâm hukukuyla ilgili¹⁰ bulunan belirli konularda, oldukça kritik ve dikkat çekici düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹ Ancak, bu kararlar alınmadan önce, yaşanan dayanılmaz baskılar ve bunlar karşısında bulunmaya çalışılan çözüm yollarına ilişkin arayışlarla, bu bağlamda zaman zaman tırmanan ve gerginleşen görüşmeler aydınlığa kavuşmaktadır.

Diğer taraftan, toplantıda cereyan eden mübahaseler esnasında, gerçekleştirilmesi zorunlu görülen reformların kalkış noktası ve dayanağının ne olması gerektiğine ilişkin ayrışmalar da zihinlerde şekillenmeye başlamış olmalıdır: Bilhassa biri, Tanzimat fermanında şer‘-i şerife de vurgu yapılmasıyla beliren, “eski” ve eskiyi besleyen bütün kaynaklara yönelik tereddüt ve kuşkunun, adı geçen vurgunun İslahat fermanında bütünüyle terkedilerek bir kokuş ve kararlılığa dönüşmesiyle kendini ortaya koyacak ve o tarihten beri Batılı devletlerin de desteğini alarak Türkiye'deki reform sürecinin denetimini elinde bulunduracak olan eğilim; diğeri ise kendini bir ölçüde Mecelle ile ifade edecek olan ve ileride, alternatif aydınlanma ve medeniyet modeli geliştirilmesine imkân verecek şekilde, geleneksel ıslahat düşüncesini köklü bir şekilde dönüştürmek suretiyle kendi kültür ve değerlerini zamanın şartlarına göre yeniden üretmeyi hedefleyen ıslahat taraftarı iki farklı eğilim.

24 Mart 1855 Cuma günü gerçekleşen ilk toplantıda öncelikle konuyla ilgili ana hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için takip edilmesi gereken temel stratejiler tespit edilmiş; daha sonra, müttefik devletlerin bu çerçevedeki talepleri tek tek ele alınarak bunlarla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan ve bundan sonra yapılması düşünülen düzenlemelerle bunların hangi

¹⁰ Din ve mezhep özgürlüğü ile ilgili olan bu talepler, daha sonra siyasî haklar (hukuk-ı politikkiye) talebine dönüşecek ve İslahat fermanında bunların kabul edilmesi, başta Reşit Paşa olmak üzere bazı “erbâb-ı politika” taraflarından Avrupalılara hoş görünme çabası olduğu şeklinde eleştirilecektir (Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 74).

¹¹ Canning, İslahat fermanı ile gayrimüslimlere verilecek imtiyazlar konusunda yürütüğü çabalarının sonucunu fazlasıyla almıştır (*Aynı yer*).

ilkeler etrafında yapılacağı, maruz kalınan diplomatik baskının boyutlarını yansıtan örneklerle birlikte ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede, mevcut siyasî konjonktürün umumî bir değerlendirmesi ve buna bağlı bazı tespitler yapılmıştır. Yapılan bu değerlendirme ve tespitlerden bir kısmı şunlardır: Rusya'nın, bir Hristiyan mezhebinin haklarının korunması görüntüsü altındaki yayılmacı emellerini fark ederek buna karşı direnen Osmanlı devletinin yanında savaşa girmek mecburiyetinde kalan müttefik devletler; her ne kadar Rusya'nın bu gizli emellerini açığa çıkarmışlarsa da sonuçta kendileri de Hristiyan olmaları hasebiyle, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına yardım etmelerine karşılık hem kendi halklarına hem de desteklerini kazanmak istedikleri milletlere karşı, adı geçen ilke ile çelişmeyecek şekilde Hristiyan tebaanın durumlarının iyileştirilmesini devlete tavsiye edeceklerini vaad ve garanti etmeye mecbur kalmışlar ve bunu resmî ve alenî olarak Viyana mazbatalarına dercettikleri gibi temel barış maddelerinden biri olarak belirlemişlerdir. Her zamankinden daha nazik ve kritik olan böyle bir ortamda, yapılması istenen reform taleplerini eskiden olduğu gibi bir şekilde savuşturmak artık mümkün değildir. Bununla birlikte, yeni konjonktürde yapılması kaçınılmaz görünen bu düzenleme ve reformların eskiden olduğu gibi¹² mutlaka şer'î şerif dairesinde kalınarak yapılması ana ilke olarak kabul edilmiştir.

Zikredilen ilke ile birlikte, gözetilecek temel stratejik hedefler şu şekilde tespit edilmiştir: Öncelikle, ortaya getirilen taleplerle ilgili zorunlu olarak daha ciddi ve ikna edici düzenlemeler yapılacak; ancak yapılan bu düzenlemeler kaçınılmaz olarak şer'î şerife uydurulacaktır. Viyana görüşmelerinden en az zarar ve en fazla yararın temin edilebilmesi için bu konularla ilgili şimdiye kadar yapılmış olan ve bundan sonra yapılması kararlaştırılan düzenlemelerin dökümü, devleti Viyana görüşmelerinde temsil edecek olan Âlî Paşaya bir talimat şeklinde verilecektir. Ayrıca, en önemlisi, bu konunun her ne kadar Viyana görüşmeleriyle ilgili mazbatalarda yer almasının önüne geçilememişse de bunların daha sonra imzalanacak protokol ve anlaşmada yer alması yönündeki baskıların geçirtilmeye çalışılması çareleri aranacaktır.¹³ Lord Palmerston'un işareti

¹² Kemal Beydilli, *Aym mak.*, s. 59.

¹³ Reşit Paşa, Islahat fermanının ilânından sonra, fermana ilişkin eleştirilerini dile getirdiği meşhur lâyihasında, zaten anlaşma kuvvetinde olan Viyana protokolü imzalandıktan sonra ilgili maddenin muahedeye girmesinin önlenmesi yönündeki girişimin anlamsız olduğunu ve bu durumda maddeye, anlaşmaya girdi nazarıyla bakıl-

doğrultusunda, reformlar konusunda Avrupa'dan önce harekete geçilerek hem yapılması istenilen şeylerle ilgili inisiyatifin elden çıkmasına meydan verilmemek suretiyle devlete; hem de aksi hâlde bunları dayatma mecburiyetiyle yüz yüze gelerek zor durumda kalacak olan müttefiklerin bu durumdan kurtarılması suretiyle müttefiklere yardım edilmiş olacaktır. Diğer taraftan, ilk üç madde ile uğradığı kayıpları kapatmış ve kendini, halkına ve taraftarlarına; Hristiyanlığa hizmet etmiş bir devlet olarak takdim etmek için konuyu, anlaşmaya dayalı bir yükümlülük altına sokmak isteyen Rusya'nın bu emeli akim bırakılacaktır.

Encümen-i meşveret, bu mülâhazalar çerçevesinde Hristiyanların şahitliği, kendilerine rütbe verilmesi ve devlet hizmetinde istihdamları, askerlikleri, kilise tamir ve inşası ile cizye konularını ana hatlarıyla gözden geçirmiş ve bunları kendi arasında, taşıdığı öneme göre tasnif etmiştir. Yapılan tasnifte kilise tamir ve inşasıyla cizye konusu diğerlerine takdim edilmiş; ikisi arasında cizye, en mühim konu olarak tayin edilmiştir. Daha sonra bu konular, sırasıyla gündeme alınarak müzakere edilmiş ve müzakerelerin neticesi, içinde son derece çarpıcı malûmat, değerlendirme ve kararların yer aldığı bir tutanak (mazbata) şekline getirilerek mühürlenildikten bir gün sonra, 27 Mart 1855'te bir tezkireye eklenerek padişaha arz ve takdim edilmiş ve ertesi gün, 28 Mart 1855 tarihinde çıkan irade ile, toplantı kararlarının uygulanmasıyla ilgili yetki alınmıştır.

Dost ve müttefik Avrupa devletlerinin yoğun diplomatik baskı ve dayatmalarının gölgesinde birer gün ara ile akdedilen iki toplantıda serdedilen mütalâalar ve uygulanması tensip olunan kararlarla bu kararların uygulanma biçimine ilişkin tespit ve değerlendirmeler özetle şunlardır:¹⁴

Hristiyanların şahitliği meselesinin, kurulmuş olan Tahkik meclisleri sayesinde yoluna konulmuş olduğu; meclislerin tamamının ıslahıyla ilgili

ması gerektiğini ifade etmiştir. Sorumlularca, fermanın gerçek manasını gizlemek için her ne kadar yanıltıcı tevillerle uğraşılmaktaysa da işin doğrusunun, Avrupa'ya da bildirildiği gibi (émancipation compléte) ve (égalité parfaite) olgusu olup bundan sonra “millet-i hâkime ile millet-i mahkûme” arasında hiçbir fark kalmadığını, bunun da başlangıçtaki kayıtsızlıktan neşet ettiğini ilave etmiştir (Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 75-82). Bir tezkirenin mefufu olarak takdim edilen lâyiha ve tezkirenin yapılan neşirlerinden bazıları için bkz. *Reşid Paşa Merhum'un Âsâr-ı siyâsiyyesi*, Kütüphane-i Ebuzziya, İstanbul, 1305, s. 10, 73 vd, 53 vd; Ebuzziya Tevfik, *Nümune-i Edebiyyat-ı Osmanîyye*, temsil-i sadis, İstanbul, 1330, s. 175 vd, 163 vd; Cevdet Paşa, *Aynı eser*, s. 75-82; *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IX, 244-252.

¹⁴ Konuya ilişkin daha geniş bir açıklama ve değerlendirmenin, devam etmekte olan çalışmamızda ele alınması düşünülmektedir.

yürütülmekte olan çalışmaların ikmal edilmesinden sonra ayrıca kanun uygulama konumuna Hristiyan memurlar da getirileceğinden, Avrupa'nın konuyla ilgili beklentilerinin karşılanmış olacağı ve yapılan işlemin takdir edileceği ifade edilmiştir.

Hristiyanlara verilmesi istenilen rütbe meselesinin, elkap ve hitapların bütün farklı unsurlar için ortak olarak kullanılabilen bir şekilde konulmak suretiyle çözülmesi ve hâlen yürürlükte olduğu gibi kendilerine *rütbe-i ûlâya* kadar rütbe tevcih olunması kararlaştırılmıştır. Hristiyanların, sefaretlerde elçilik yapmaları gibi önemli hizmetlerde zaten istihdam edilmekte olmalarının, kendilerinden devlet hizmetinde yararlandığının açık bir göstergesi olduğu vurgulanmış ve bu uygulamanın bundan sonra da devam ettirileceğinin Avrupa'ya bildirilmesi, bu konuda yeterli bulunmuştur.

Kilise tamir ve inşası meselesi, âyinle ilgili görülerek bu konuda yürürlükte olan kısıtlamaların, dışarıdan gelen tepkiler ve içeride yol açtığı hoşnutsuzluklar sebebiyle ve ayrıca gelişen zaman ve şartlar içerisinde devam ettirilemeyeceği belirtilmiş ve daha müsamahalı bir usul benimsenmesi kararlaştırılmıştır.

Hristiyanların askerliğiyle ilgili tartışmaların fitili, Halil Rıfat Paşanın, bazı olumsuzlukların giderilmesi maksadıyla, donanmadaki Hristiyanların küçük bir kamarada ayin yapmalarına imkân verilmesi yönünde 31 Ağustos 1847 tarihinde Sadarete verdiği tavrıyla birlikte atışılmıştır. Müslümanlar aleyhine işleyen mevcut uygulamadaki dengelerin yeniden ayarlanması çerçevesinde, gayrimüslimlerin kara askerlikleri mevzuunu da içine alarak genişleyen ve İngiltere'nin de müdahil olmasını intac eden tartışmalar uzun müddet devam etmiştir.¹⁵ Belgesini yayımladığımız Meclis-i meşveret toplantısında konunun, sadece Avrupalıları ve Hristiyan tebaayı hoşnut etmek için değil, daha önemlisi bütünüyle Müslümanlara yüklenen ülkenin savunması yükünün diğer unsurlar üzerine de dağıtılarak Müslümanlar aleyhine işlemekte olan nüfus ve sosyo-ekonomik güç orantısının dengelenmesi bağlamında mütalâa edilmesi lüzumu yeniden vurgulanmıştır. Uygulama yönünde, bu toplantıdan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 15 Mayıs 1855 tarihinde aynı mesele hakkında Takvim-i vekayide yayımlanan beyanname ile önemli bir adım daha atılmıştır.¹⁶

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Gencer, *Aynı eser*, s. 236-243.

¹⁶ *Takvim-i vekayi*, 26 Şaban 1271 (13 Mayıs 1855); Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 58.

Ayrıca Islahat fermanı öncesinde, fermana ve daha sonra bir dizi düzenleme yapılmış ve kararlar alınmış olmasına rağmen gayrimüslimlerin, kendilerine sağladığı önemli avantajlardan dolayı vazgeçmek istemedikleri tek eşitsizlik olan askerlik muafiyetleri konusunun çözülerek kendilerinin fiilen askere alınmaları 1909 senesine kadar uzayacaktır.¹⁷

Önemine binaen, cizye meselesiyle ilgili ayrı bir oturum gerçekleştirilmiş ve toplantı sırasındaki müzakere ve değerlendirmelerle alınan kararlar sonunda, o zamana kadar boşlukta kalan ve cevaplandırılmayan cizyenin ne zaman ve hangi karar üzerine, ne şekilde, hangi gerekçe ve mülâhazalarla ve hangi şer'î kaynaklara dayanılarak iane-i askeriyyeye çevrildiği ve fetva meselesinin ne şekilde halledildiği gibi soruların cevabı, -muhtemelen ilk defa- açıklığa kavuşturulmuştur.

Belgeden anlaşıldığına göre yapılan bütün araştırmalara rağmen, Hanefî mezhebi içinde cizyenin kaldırılması, terk edilmesi ya da başka bir isimle tahsiline imkân verecek, fetva almaya elverişli açık bir görüş bulunmamış; bu durumda fetvanın, sarîh ve kesin olduğu kabul edilen zaruret prensibine dayandırılması düşünülmüş; ancak bu prensibe dayanılarak alınacak bir fetvanın devletin, saltanatın ve dinin şeref ve haysiyeti ile örtüşmeyeceği gibi gayrimüslim tebaa açısından da bir değer taşımayacağı, dahası “zaaf ve aczi yâr u ağyâra ilân etme” niteliği taşıyacağı mütalâa edilerek resmî fetva alınmasından vazgeçilmiş ve neticede Hz. Ömer'in Benî Tağlib kabilesiyle ilgili özel uygulamasına göre hareket edilerek cizyenin, bundan sonra “iâne-i askeriyye” adıyla tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.* Bu konuda yayımladığımız, iradesi 28 Mart 1855 tarihinde alınan 26 Mart 1855 tarihli Meclis-i meşveret kararı esas alınmıştır.

Bu bilgilerden, özellikle “Avrupa'nın gözüne bir diken” gibi görüldüğü belirtilen Hristiyanların şahitliği ile Hristiyanlık için açık bir hakaret alâmeti olarak algılanması münasebetiyle tamamının çok fazla gücüne gittiği ifade edilen cizye gibi, belki Islahat fermanına dercedilerek yapılacağı vaad edilen düzenlemelerden çok daha kritik ve önemlilerinin, fermanla ilgili Viyana protokolü sonrası başlatılan resmî görüşmelerden önce gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Islahat fermanından sonra girişilecek reformların yolunda yer alan engellerin büyük ve dirençli olanları, bir anlamda fermanın önce zaten tesviye edilmiş olmaktadır.

¹⁷ Geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Gülsoy, *Aynı eser*, s. 59 vd.

* Cizyenin, iane-i askeriyye adıyla tahsili ile sonuçlanan süreçle ilgili ayrı bir makale çalışması tarafımızdan düşünülmektedir.

Hristiyanlara rütbe verilmesi konusundaki düzenlemenin içeride ilana gerek görülmediği ve sadece Avrupa'ya beyan olunmasıyla yetinilmesinin icap ettiği belirtilmek suretiyle bu düzenlemenin iç kamuoyundan saklanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Hristiyanların askerliğiyle ilgili mesele için kullanılan “asker bahsinde ise bu madde yalnız Avrupa'yı veyâhûd Hristiyan tebe'ayı hoşnûd etmek için düşünülecek bir şey olmayıp ...” ifadesinin mefhum-ı muhalifinden diğer maddelerdeki düzenlemelerin Avrupalıları memnun etmek için yapıldığı ve “... yalnız şimdi değil pek çok vakitten berü ihtârât ve tebligât vukû bulmakta olup nasılsa gâh oyalandırılarak ve gâhice biraz şey yapılarak vakt geçirilmiş ise de...” vb. ifadelerden ise Avrupalıların şikâyet sadedinde sıklıkla gündeme getirdikleri gibi reform taleplerinin, toplantıların gerçekleştirildiği tarihten önceki dönemlerde oyalama veya bir şeyler yapılıyor görüntüsü verilmek suretiyle savsaklandığı zımnen itiraf edilmektedir.

Kırım savaşının sonlarına doğru tamir ve inşa edilen kilise, havra gibi mabedlerin sayısında görülen dikkat çekici artıştan, keyfiyete henüz Islahat fermanıyla bir suret verilmeden önce bu konuda alınan kararın fiilen uygulandığı anlaşılmaktadır.

Belgede de belirtildiği gibi Avrupa devletleri bu talepleri, Osmanlı devletini Avrupa devletler camiasına alma ve toprak bütünlüğünü garanti etme karşılığında sıralamışlardır.¹⁸

Toplantı kararlarının uygulanmasına ilişkin irade tarihinden yani, 1855 Martı sonlarından itibaren girilen Islahat dönemi reformlarıyla ilgili yapılacak değerlendirmelerde, toplantı esnasında, uzun zamanlardan beri varlığı tartışılmaz biçimde kabul edilen ve yaşanan baskının yoğunluğu münasebetiyle önemi yeniden ve daha fazla kavranan İslâm hukukundaki zaruret prensibinin, cizye konusunda olduğu gibi gayri resmi ve kapalı biçimde esas dayanaklardan birisini oluşturmuş ve reform yanlısı ricâle, azami ölçüde yararlanmalarına imkân sağlayan geniş bir hareket alanı ve serbestisi sağlamış olabileceği, göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri olarak tebeyyün etmektedir.

Mazbatanın son kısmında, muhalif görüş belirtme ihtimali bulunan ulemaya karşı takınılacak tavır, yönetimin reformlar konusundaki kararlı-

¹⁸ Özellikle Canning'in ısrarla talep ettiği mürted meselesi, muhtemelen Viyana protokolü sonrasındaki uzun pazarlık ve görüşmelerden sonra Islahat fermanıyla bir çözüme kavuşturulmuştur (Engelhard, *Aynı eser*, s. 115-118).

lığını sarahaten gösterdiği gibi reformlarda ulemaya biçilen rol ve konum hakkında önemli ip uçları vermektedir.

Görüşülen maddelerden özellikle cizyenin kaldırılmasının zaruret şartları içinde değerlendirilerek, şer‘-i şerife uydurulması konusunda yürütülen dikkat çekici çalışma sırasında atıf yapılan *Şeybânî*’nin *es-Siyerü’l-kebîr* isimli eseri ve bu eserden alınarak dayanak kabul edilen Hz. Ömer’in *Benî Tağlib* kabilesiyle ilgili maslahata, maksada ve dini siyasete müstenit özel uygulaması münasebetiyle, Islahat fermanı ile öncesi ve sonrasındaki reformların şer‘î kaynakları konusu üzerindeki sis perdesi, bir ölçüde aralanmaktadır.¹⁹

Yayımladığımız vesika, cizyenin iane-i askeriyyeye çevrilmesi konusunun şer‘-i şerife dayandırılması istikametindeki arayış ve çaba neticesinde bulunan şer‘î istinat ve çıkış noktasının; Osmanlı devletinin şer‘îliği çerçevesinde devam etmekte olan umumî mahiyetteki kadim tartışmayı yeniden gündeme taşımalarının yanı sıra ve belki daha önemli olarak Osmanlı devletinin yerli ve yabancı uyruklu gayrimüslim şahıs ve devletlerle yürüttüğü münasebetlerin hukukî temelini ve bu konudaki esas başvuru kaynağının veya en azından bunların en önemlilerinden birinin kitap ve bölüm ismiyle birlikte zikredilerek gösterilmesine vesile olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira, yapılacak olan ıslahatların şer‘î dayanaklarının belgelere dayalı olarak ortaya konulması önemli olduğu kadar tespit açısından oldukça zor olduğu gibi örnekleri de ender bulunabilmektedir.²⁰ Bunun en önemli sebeplerinden biri, dönemle ilgili İstanbul

¹⁹ Cizyenin iane-i askeriyyeye çevrilmesinin, Hz. Ömer tarafından ehl-i kitap arasına bilinçli olarak sokulmayarak özel bir muameleye tabi tutulan Benî Tağlib kabilesiyle ilgili işlem üzerine bina edilmesinin; şer‘î açıdan içtihat sayılıp sayılmayacağı, dolayısıyla Osmanlı devletinde içtihat kurumunun ne ölçüde ve hangi şartlarda işletilmiş olduğu meselesi, daha çok İslâm hukukçuları tarafından aydınlatılması gereken bir konudur. Hz. Ömer’in bu uygulaması, bazı âlimler tarafından daha sonra da dikkatlice değerlendirilmiş ve günümüzde gayrimüslimlerden alınabilecek vergi konusunda delil olarak kullanılmıştır (Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*, İstanbul 1989, s. 161).

²⁰ Butros Ebu Manneh, Gülhane hatt-ı hümayununun İslâmî kaynaklarıyla ilgili incelemesinde belgeye dayalı herhangi bir eser ismi zikretmemektedir (“Gülhane Hatt-ı hümayununun İslâmî Kaynakları”, Çev. Şaban Bıyıklı, *Dergâh*, Sayı 73 (Mart 1996), s. 16-19; Sayı 74 (Nisan 1996), s. 19-21; Sayı 75 (Mayıs 1996), s. 17-18).

müftülük arşivinde bulunması gereken belgelerin, yangın vs. sebeplerle yok olmasıdır.²¹

Es-Siyerü'l-kebîrin, arşiv belgelerine dayalı olarak tespiti vesilesiyle; devletler hukuku ve uluslararası ilişkiler teori ve tarihinin gelişim sürecinde İslâmî kaynakların yeri, devletler arası ilişkilerin hukuk zeminine dayandırılmasındaki katkısı, Osmanlı devletinin bu kaynaklardan ne ölçüde istifade ettiği, gayrimüslim devletlerle kurulan siyasî ve diplomatik ilişki biçimlerinde oynadığı rol, yapılan ıslahatların şer'î kaynakları gibi tali fakat her biri ayrı ve derinlikli araştırma ve çalışma yapmayı gerektirecek kadar önemli konular, tecessüs erbabının dikkatine sunulmaktadır.

Muhammed eş-Şeybânî'nin,²² belgede atıf yapılan ve bize ancak, büyük Türk hukukçusu²³ Muhammed es-Serahsî'nin,²⁴ Şerhü's-Siyerî'l-kebîr

²¹ Şer'î yönü bulunan önemli konulardaki kararların alındığı çeşitli toplantılarda, konuyla ilgili şer'î kaynakların zikredilmiş olduğunda şüpheye mahal olmamalıdır. Mesela, 1838 yılında Karantina meclisinin oluşumuyla ilgili, Dâr-ı şûrâ-yı Bâbiâlî'de yapılan görüşmelerde, meclisin kurulmasının uygunluğuna ilişkin fetva alınırken muteber fıkıh kitaplarının, fetva örneklerinin ve hadislerin beyan edildiği belirtilmekte, ancak bunların neler olduğu hakkında bilgi verilmemektedir (Ahmed Lüffi, *Tarih*, İstanbul 1302, V, 125; Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996, s. 6-7). Sarıyıldız, bu bilgiyi verirken, Lütfi Efendinin karantina usulüne uymayı caiz görmediğini belirttiğini ifade etmekle bizce yanılmaktadır. Zira bizzat kendisinin naklettiği ibareler, cevazın bulunmayışına ilişkin "tefevvühât"ın, müverrihin kendisinin değil bazı ehl-i İslâm'ın düşüncesi olduğunu ortaya koymaktadır. Aksi durumda, bu keyfiyeti nitelendirmek için herhalde "tefevvühât" yerine daha "becâ" ibareler kullanırdı. Yanlış anlama, ilgili metni okurken virgülü yanlış yere koymaktan kaynaklanmış olmalı (*Aym eser*, s. 7, dipnot 35).

²² Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî ya da daha meşhur ve kısa ismiyle İmam Muhammed eş-Şeybânî, 749-805 (H. 132-189) yılları arasında yaşamıştır (Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-kebîr (Şerh...)*, Tah. Abdülaziz Ahmed, Kahire 1971, I, 9-10; İbnü'l-esîr, *el-Lubâb*, Beyrut, t.y, II, 219; Şemseddin Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, Kahire 1948, III, 184; Kasım İbn Kutluboga, *Tâciüt-terâcim fi Tabakâti'l-hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 54; Abdülhay İbnü'l-imâd, *Şeceretü'z-zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut t.y, I, 322; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi Terâcimi'l-hanefiyye*, Kahire 1324, s. 163; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Dımaşk 1957, X, 207; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul 1967, I, 392; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 22). Ölüm tarihi üzerinde ittifak varsa da doğum tarihi ile ilgili H. 131, 132 ve 135 gibi farklı seneler verilmektedir (Mehmed Münib Ayıntabî, *Tercemetü Şerhi's-Siyerî'l-kebîr*, İstanbul 1241, I, 8-9). Ebû Hanife'nin Kufe'deki fıkıh havzasında yetişmiş seçkin talebelerinden ve IX. asrın büyük alimlerinden olan Şeybânî, ortaya koymuş olduğu eserlerin çokluğu dolayısıyla Hanefî mezhebinin sonraki nesillere en büyük taşıyıcısı sayılabilir. Aynı zamanda, müstakil müçtehitlerden ve mezhep sahiplerinden biri kabul edilir (Serahsî, *Şerh ...*, I, 11). Seçkin talebeleri arasında, babası öldükten sonra annesiyle evlenmek suretiyle babalık ve mürebbîlik yaptığı ve diğer mezheplerde olduğu gibi görüşleri sonradan ayrı bir mezhep olarak teşekkül edecek olan İmam Şâfi

adıyla yapmış olduğu şerhi vasıtasıyla ulaşan es-Siyerü'l-kebîr isimli eseri,²⁵ Osmanlı devletinin gayrimüslim tebaası ve yabancı devletlerle tesis ettiği ilişkilerin esas hukukî kaynağını teşkil ettiğine ilişkin görüşleri²⁶ teyit etmesi cihetiyle de mümtaz bir yere sahiptir.

İlk dönem hukuk çalışmalarında, “sîret” kelimesinin çoğulu olan “siyer” adıyla telif edilen ve terim olarak genellikle “savaşın keyfiyeti ve savaş

de bulunmaktadır (Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara 1954, s. 43). Daha çok, bazı bilim adamları tarafından devletler hukuku alanında yazılmış ilk eser olduğu kabul edilen Kitâbü's-siyerü'l-kebîr isimli eseriyle tanınmaktadır. Kendisiyle ilgili yapılmış olan biyografi çalışmalarından bazıları şunlardır: Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Menâkıbü'l-imâm Ebî Hanîfe ve Sâhibeyhi Ebî Yusuf ve Muhammed*, Nşr. M. Zahid el-Kevserî ve Ebu'l-vefâ el-Afganî, Kahire 1366; Zahid el-Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fi Sîreti'l-imâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, Humus 1388/1969 (Özel, *Hanefî ...*, s. 22); Zâhid el-Kevserî, *el-İmtâ' bi Sîreti'l-imâmeyn: el-Hasan b. Ziyad ve Muhammed*, Kahire 1368; Heffening, “Şeybânî”, *İA*, İstanbul 1970, XI, 450; Majid Khadduri, *The İslamic Law of Nations, Shaybani's-siyar*, Baltimore, Maryland 1966.

²³ Muhammed Hamidullah, “Meşhur Türk Hukukçusu Serahsî'nin 900. Ölüm Yıldönümü”, *Yeni İstanbul*, 14 Nisan 1964.

²⁴ Ortaya koyduğu eserlerinin miktarı bakımından İslâm fakihlerinin en büyüğü ve Şeybânî'nin bilvesile talebesi olan XI. asır âlimlerinden Şemsü'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî (400-483/1009-1090), daha çok Şeybânî'nin Zahirü'r-rivâye denilen 6 temel kitabı ile bazı Nâdirü'r-rivâye kitaplarının, tekrarları atılmak suretiyle Samanî vezirlerinden Hakim eş-Şehid (v. 334/945) (Beşir Gözübenli, “Hâkim eş-Şehid”, *DİA*, XV, 195-196) tarafından *el-Kâfi* adıyla yapılan yeni tertibi üzerine *el-Mebsût* ismiyle yapmış olduğu meşhur şerhiyle tanınmıştır. Doğum tarihi tam olarak tespit edilemeyen Serahsî'nin, H. 466'da Özkent'e atıldığı zindanda 15 sene kaldığı ve bu zaman zarfında, zindanın etrafına gelen talebelerine ders vermeye devam ettiği rivayet edilir. Nitekim, *el-Mebsût*'u 15 cilt hâlinde zindandayken herhangi bir kitaptan yararlanma imkânı olmadığı hâlde hafızasından, dışarıdaki talebelerine imlâ ettirmek suretiyle vücuda getirdiği; aynı şekilde *Siyer-i kebîr* şerhinin büyük kısmını da zindandayken dışarıdaki talebelerine işittirmek suretiyle yine ezberinden iki büyük cilt hâlinde hazırladığı ve 480 senesinde serbest bırakıldıktan sonra gittiği Merginan'da, misafir olarak yanında kaldığı Seyfüddin Ebu'l-İbrahim'in evinde tamamladığı kabul edilir. Ölüm tarihiyle ilgili 483, 490 veya 500 gibi çelişkili seneler verilmektedir (*Şerh ...*, I, 15-18; Ayıntabi, *Aynı eser*, I, 10-11; Hamidullah, “Serahsî”, *İA*, İstanbul 1966, X, 504). Serahsî ve eserleri ile ilgili daha geniş bilgi ve kaynakçalardan bazıları için bkz. Ayıntabi, *Aynı eser*, I, 9-11; Serahsî, *Şerh...*, I, 15-18; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Tahkik: Ebu'l-vefâ el-Afganî, Beyrut 1393/1973, I, 4-8. Ayrıca Serahsî'nin devletler hukukundaki hukuk anlayışıyla ilgili ayrıntılı çalışma için bkz. Osman Taştan, *The Jurisprudence of Sarakhsi with Particular Reference to War and Peace*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Exeter, 1993; Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Barış Temeline Dayalı Devletlerarası İlişkiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 36.

²⁵ Bu eser, aynı zamanda müellifin en son telif ettiği eserdir (Serahsî, *Şerh ...*, I, 13).

²⁶ Serahsî, *Şerh ...*, I, 14,19.

hukuku, sulh anlaşması ve hükümleri, eman kurumu ve diplomatik ilişkiler, ganimet ve esir hukuku, gayrimüslim tebaa hukuku ve bunların galibiyeti durumunda geçerli olan hükümler, kanunlardaki uyuşmazlıklar, öşür ve haraç vergileri, cizye ve yabancılar hukuku, mürtedlere ve isyancılara ilişkin hükümler²⁷'in ve benzeri konuların işlendiği eserlerin en tanınmış olan es-Siyerü'l-kebîr'e, daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da büyük önem verilmiştir. Bu eser önemine binaen, çok yakın zamanlara kadar bütün İslâm dünyasında en yüksek bir mertebeye sahip olmuş ve neredeyse, İslâm dünyasının bütün kütüphanelerinde bir nüshası bulunmuştur.²⁸

Kitâbü's-siyerî'l-kebîr'in Serahsî şerhinin, Sultan III. Selim zamanında,²⁹ Mehmed Münib Ayıntabî³⁰ tarafından "1213 senesi mâh-ı Zilkadesinin 18. günü..."³¹ (23 Nisan 1799) tamamlanan tercümesi³² dibacesinin, padişahın ismiyle tezyin, padişaha takdim ve onun tarafından takdir

²⁷ Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebibekr el-Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, İstanbul 1986, II, 135-170; Ali Şafak, *Aynı eser*, s. 86; Yaman, *Aynı eser*, s. 28.

²⁸ Kruse, *Aynı mak.*, s. 60.

²⁹ Şimdiye kadar konu ile ilgili incelemelerin neredeyse tamamında, hatalı olarak tercümenin II. Mahmud zamanında yapıldığı belirtilmektedir (Mesela bkz. *Şerh...*, I, Nâşirin mukaddimesi, s. 14; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 34-35; İsmâil Paşa el-Bağdadi, *Hedyyetü'l-ârifin, Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin*, Haz. Nail Bayraktar, İstanbul 1990, II, 359-360). Ulaşabildiğimiz bilgilere göre eserin tercüme tarihini doğru olarak ilk defa tespit eden Kemal Beydilli olmuştur (*Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul 1995, s. 223, 259; Aynı müellif, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, İstanbul 1997, s. 24).

³⁰ Ayıntabî, Münib mahlası ve hoca unvanıyla iştihar etmiştir. Babası Mehmed Efendi debbağlıkla şöhret bulduğu için Debbâğzade olarak tanınmıştır. Memleketinde dinî ilimlerle edebiyat ve riyaziyyat tahsili yapmış; 1768'de İstanbul'a gelerek eğitimini burada devam ettirmiş ve 1775'te müderris olmuştur. Daha sonra Saray hocası (Şeyhü'l-muallimîn) olan Ayıntabî, 1783'te huzur derslerinde mukarrirlik yapmıştır. İlmî derecesi 1807'de Anadolu kadıaskerliğine yükselmiş; III. Selim'in tahttan indirilmesinde müsamahalı davrandığı gerekçesiyle 1808'de İstanbul dışına çıkarılmıştır. 1809'da Ankara'ya, sonra Antep'e sürgüne gönderilmiş; daha sonra Aydın/Güzelhisar'da oturmasına müsaade edilmiş ve bir müddet sonra 30 Haziran 1823'te 80 yaşlarında vefat etmiştir (Ahmet Özel, "Ayıntabî Mehmed Münib", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 245-246).

³¹ Ayıntabî, *Aynı eser*, II, 373.

³² Ayıntabî, *Aynı eser*, II, 372-373. M. Tayyib Okıç'ın de işaret ettiği gibi ("Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin Şerhu's-siyerî'l-kebîrinin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntabî'nin Diğer Eserleri", *es-Serahsî Armağanı*, Ankara 1965; s. 27) Bursalı Mehmed Tahir ve Bağdat'lı İsmail Paşa, tercümeyle Serahsî şerhinin değil, eserin aslının tercümesi olarak göstermişlerdir (Mehmed Tahir, *Aynı yer*; İsmail Paşa, *Aynı yer*).

edilmesi;³³ daha sonra da II. Mahmud'un emriyle, 1241 senesi Saferinin ilk günü (15 Eylül 1825) iki cilt bir arada olmak üzere tek cilt halinde³⁴ İbrahim Saib Efendi marifetiyle basılması³⁵ ve eserin birer nüshasının, halkın özellikle asker talimi konusundaki cehaletinin izale edilmesi amacıyla kütüphanelere ve ocaklara verilip birer nüshasının ise taşralardaki şer'î mahkemelere gönderilmiş olması, yenilenme hareketlerinin daha geniş kitlelere benimsetilmesi ihtiyacının da göz önünde bulundurulduğu yönetimin havas kademesince, esere verilen önemin açık göstergeleri olarak kabul edilebilir.³⁶ Nitekim bu durum Yeniçeri ocağının işine gelmemiş ve taşradaki Yeniçeri ser-âmedânına, bu kitaba kulak asılmaması ve işlerini eski usulde devam ettirmeleri konusunda mektuplar yazmışlardır.³⁷ Yine, Sultan II. Mahmud'un isteği üzerine eserin askerlik ve gazanın faziletleriyle ilgili bölümleri, eskiden Yeniçerilerin cesaretlendirilmesi için okutulan Hamza-name vb. eserlerin yerine, alay müftüleri ve tabur imamlarınca askerlere ve zabıtlere okutturulmuştur.³⁸ Eserin Türk-

³³ Ayıntabî, *Aym eser*, I, 5. Eserini padişaha sunan Münib Efendiye, karşılık olarak pek arzulamakta olduğu Mekke payesi verilmiştir (Beydilli, *Mühendishane...*, s. 223).

³⁴ Beydilli, *Aym yer*.

³⁵ Ayıntabî, *Aym eser*, II, 373. Eser 1000 adet basılmıştır (Beydilli, *Aym yer*).

³⁶ Bu dönemde basılan eserlerin daha çok dini muhtevalı oluşu, düşünülen yenilenme çalışmaları için ulemanın desteğinin kazanılması lüzumunun idrak edilmesiyle de izah edilebilir (Beydilli, *Aym eser*, s. 261).

³⁷ Beydilli, *Aym eser*, s. 223. Bütün ülkeye olduğu gibi Ankara'ya da gönderilmiş olan bu kitabın 15 nüshasından 5 tanesi mahkemeye konulmuş; kalanları ise ödünç olarak ileri gelenlere; bunların okuyup iade etmelerinden sonra da başkalarına verilmiştir (Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 99). Burada, daha çok devletler hukuku ile ilgili olan eser, muhtemelen Hazret-i Peygamber'in hayatının anlatıldığı siyer kitaplarının en yaygını olan ve İbn İshak'ın (v. 151/768) Kitâbü'l-megâzî (Sîretü İbn İshak, el-Mübtede ve'l-meb'as ve'l-megâzî)sinden de istifade etmek suretiyle İbn Hişam'ın, (v. 218/833) Rasulullah'ın hayatıyla ilgili telif ettiği, tamamı zamanımıza kadar intikal etmiş tek kitap olan *es-Sîretü'n-nebeviyye* (*Sîretü İbn Hişam*, *Sîretü Rasûlillah*) isimli eser olarak gösterilmiştir. Halbuki, Es-Sîretü'n-nebeviyyenin bu tarihlerde basıldığına ilişkin her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Vali, Antep'e gönderilmiş olan kitapların kütüphaneye konulmasını, kütüphane olmayan yerlerde ise mahkeme siciline kaydedilerek burada saklanmasını ve isteyene ödünç olarak verilmesini istemiştir (Çadircı, *Aym eser*, s. 99, dipnot 197).

³⁸ Özel, "Ayıntabî", *DİA*, IV, 246. Türkçe olarak basıldıktan sonra eserin önemini ilk fark eden Avrupalı ilim adamı Hammer'dir. Basımından iki sene sonra eserin Türkçe neşrini, "Jahrbücher der Literatur"da tenkit ederken es-Siyerü'l-kebîri Hugo Grotius'un (1583-1645) kitabından 840 sene önce yazmış olan eş-Şeybânî'yi, Müslümanlar'ın Hugo Grotius'u olarak tavsif etmiştir (Kruse, *Aym mak.*, s. 59)

Siyerü'l-kebîr, Türkçe çevirisinden 94 yıl sonra 1335-1336 senelerinde, 4 cilt hâlinde ilk defa olarak orijinal dili Arapça'yla, Haydarabad'da yayımlanmıştır. Daha sonra

çeye tercüme ve basımı ile hadiselerin akış hızının her geçen gün daha fazla arttığı ve dolayısıyla, değişen zaman ve şartlar muvacehesinde hükümlerde değişikliklere gidilmesi yönündeki şer'î kaidenin işletilmesi ihtiyacının iyice belirginleşmesi olgusunun, ortak bir zaman kesitinde buluşmaları ayrıca ilgi çekicidir.

Eserin, cizyenin iane-i askeriyyeye çevrilmesine dayanak oluşturan işlemin yer aldığı “Muvâda'a” bölümünde, Müslümanların gayrimüslimlerle yaptıkları barış anlaşmaları ve bunların meşruiyeti incelenmektedir.³⁹

Cizye ile ilgili karara dayanak teşkil eden Hz. Ömer'in, Benî Tağlib⁴⁰ kabilesiyle ilgili özel ve farklı uygulaması⁴¹ başta Ebû Yusuf'un *Kitâbü'l-*

Kahire'de, 1957-1960 yılları arasında Selahaddin Müncid tarafından başlanan ve 3. ciltte kalan yayımın eksik olan 4. ve 5. ciltlerinin tahkiki, Abdülaziz Ahmed tarafından tamamlanarak tamamı 5 cilt hâlinde 1971 yılında Kahire'de yeniden yayımlanmıştır (Özel, *Hanefti...*, s. 23-24). Eser, metin olarak da M. Khadduri tarafından “The Islâmic Law of Nations Shaybani's-siyar” adıyla önce İngilizce, es-Siyerü'l-kebir ve'l-alâkatü'd-devliyyeti'l-İslâmiyye” adıyla 1975 yılında Beyrut'ta Arapça olarak yayımlanmıştır (Yaman, *Aynı eser*, s. 35-36, 108 numaralı dipnot).

Serahsî'nin es-Siyerü'l-kebir şerhi (Kruse, Heffening'in görüşünü benimseyerek eserin tamamının Serahsî'ye ait sayılamayacağını söylemektedir (*Aynı mak.*, s. 59, 65), devletler hukuku açısından taşıdığı önem dolayısıyla UNESCO tarafından Fransızca'ya tercüme ettirilmiş ve örgüt tarafından yayımlanması planlanmıştır (Şafak, *Aynı eser*, s. 93; Muhammed Hamîdullah, “Ölümünün 1200. Yıldönümünde Şarلمان'ın Muâsırı İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî”, Ter. Y. Ziya Kavakçı, *İslam Medeniyeti*, Sayı 20 (1969), s. 9). Ancak Muhammed Hamidullah tarafından yapılan tercüme UNESCO ve daha sonra, havale edildiği Beyrut'taki kurum tarafından basılmayınca “Le Grand Livre de la Conduite de l'Etat” adıyla 1989-1991 yılları arasında Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Ankara'da basılarak yayımlanmıştır (Yaman, *Aynı eser*, s. 36). Türkiye'de ise, pek çok farklı disiplini ilgilendiren böyle seçkin bir eserin tercümesine ya da daha önce yapılmış olan eski harfli tercümenin güncelleştirilmesine yönelik tamamlanmış herhangi bir çalışmadan şimdilik haberdar değiliz (Eserin, el-Müneccid tarafından tahkiki yapılan 5 ciltlik Arapça baskısının tercümesine, M. Said Şimşek ve İbrahim Sarmış tarafından başlanan Türkçe çevirisi, birinci ciltte kesilmiş olup mütercimlerin, çeviri esnasında Ayıntabî çevirisinden yararlanmadıkları anlaşılmaktadır (İmam Muhammed, *Siyer-i Kebir: İslam Devletler Hukuku*, Çev. M. Said Şimşek, İbrahim Sarmış, Evs Yay., İstanbul 1980).

³⁹ Sözlük anlamıyla vedalaşmak demek olan “muvâda'a” kelimesi, terim olarak Müslümanların, savaşı terk etmek üzere gayrimüslimlerle yaptıkları anlaşma demektir (Ayıntabî, *Aynı eser*, II, 164).

⁴⁰ Cahiliye döneminde Hıristiyanlığa geçen ve Rebîa kabilesinin bir kolu olan Benî Tağlib kabilesi ile ilgili olarak bkz. H. Kindermann, “Benî Tağlib”, *İA*, XI, 620-627; Fayda, *Aynı eser*, s. 150.

⁴¹ Konuyla ilgili Ayıntabî çevirisindeki ibareler için bkz. II, 171. Aynı konu, eserin 1971 Mısır baskısının 5. cildinde, 1708. sayfada 3407. maddede zikredilmektedir. *Kitâbü'l-Harac*'in orijinal metninde (Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Harac*, Nşr. A. A. el-Kubeysî,

haracı olmak üzere aslında pek çok kaynakta yer almış olduğu hâlde,⁴² bunların hiç birine atıfta bulunulmaksızın doğrudan *Kitâbü's-siyer*'in Bâbü'l-muvâda'asına bakılarak oraya atıfta bulunulması, eserin tercümesinin yapılmış olmasından kaynaklanan kolaylıkla birlikte ve belki daha ziyade, benzeri konularda esas başvuru kaynağı kabul edilmesiyle alâkalı olmalıdır. Zaten, türündeki eserler arasında öncelikle bu eserin çevrilmiş olması, ayrıca eserin önemine bir işaret sayılmalıdır. Bu durum, devletin; kendisi için bağlayıcı gördüğü devletler arası hukuk disiplininin, bunun üzerine bina edilen uluslar arası ilişkiler sisteminin ve bu konularla ilgili temel başvuru kaynaklarının farkında olduğu ve bunlardan yararlandığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte, Osmanlı devletinin klâsik dönem dış politikasında takip ettiği reel-politikten sonraları, kesilmeyen yenilgiler sonucu içine düştüğü çaresizlik dönemlerinde sapması ve devletler arası anlaşmalarda verilen sözlerde durmayı bir erdem olarak takdim etmesi, yukarıdaki ihtimali tartışmalı hâle getirmektedir.⁴³

Müslümanların gayrimüslimlerle yapmış oldukları anlaşmaların ilk örneği ve temel dayanağı olarak hicretten sonra Medine'deki Yahudilerle yapılan ancak onların anlaşmayı ihlâl etmesinden dolayı daha sonra geçer-

I, 451; II, 586) sadaka olarak geçen, Benî Tağlib'in cizye yerine iki kat ödeyeceği vergiden kastedilen, arşiv belgesinde de doğru çevrildiği gibi zekâtıdır (Fayda, *Aynı eser*, s. 150, 586 numaralı dipnot).

⁴² Bu kaynaklarla ve Benî Tağlib'e tanınan özel statünün sebepleriyle ilgili geniş bilgi ve kaynakça için bkz. Fayda, *Aynı eser*, s. 150-161; Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tabikatu (İlk Devirler)*, İstanbul 1977, s. 103. Benî Tağlib'in, Arap olmakla birlikte Hıristiyan oldukları için Ehl-i kitaptan sayılmaları gerektiği halde bu kategoriye sokulmadığına ve bunun neticesi olarak kestiklerinin yenmeyeceği ve kadınlarıyla evlenilemeyeceğine ilişkin rivayetler oldukça ilginçtir. Çocuklarının vaftiz edilmemesi, yani Hıristiyanlaştırılmaması şartı da sadece bu kabile için söz konusudur. Muhtemelen, daha önce benzeri bir teklifi reddetmesi sonucu Cebele b. Eyhem'in Bizans'a iltihak etmesinden dolayı yapılan eleştirilerin etkisiyle Hz. Ömer, cizye ismini küçültücü bulmaları sebebiyle nefret ettikleri bu vergiyi ödememe konusunda kesin bir tavır ortaya koyan ve onun yerine iki kat sadaka ödemeye razı olan bu kabilenin teklifini, bunların da, aynı şekilde Bizans'a iltihak etmesini engellemek için kabul etmiştir. Üstelik, ilâve bir şart olarak kendilerine çocuklarını vaftiz ettirmemelerini kabul ettirmiştir. Bu durumda, kadın ve çocukların da vergi mükellefleri arasına girmesiyle kabilenin vergi yükü artmış olmaktadır (Fayda, *Aynı eser*, s. 155, 158, 160.)

⁴³ Osmanlı dış politikasında görülen değişiklikler hakkında geniş bilgi ve örnekler için bkz. Kemal Beydilli, "Dış Politika ve Siyasî Ahlâk", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 7, İstanbul 1999, s. 46-57; Aynı müellif, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri", s. 25-64.

siz kalan⁴⁴ “sahife” gösterilmektedir.⁴⁵ Konuyla ilgili, Muhammed b. Ka‘b el-Karazî'nin hadisi, sonraları umumiyetle zayıflık durumunda muvâda‘a yoluyla barış yapmanın cevazına ve güçlü iken savaşı sürdürmenin lüzumuna esas kabul edilmiştir.⁴⁶

Osmanlı devletinin klâsik döneminde, devletler arası ilişkilerde devlet ve toplumun çıkarını eksene alan temel ilke gereği, yapılan anlaşmalara riayet etme mecburiyeti hissetmemesi İslâm devletler hukukuna bağlı bir uygulama olarak görülmektedir. Konuyla ilgili Sokollu Mehmet Paşanın yaklaşımının ve muhtemelen bu yaklaşıma kaynaklık eden Ebussuud Efendinin fetvasının,⁴⁷ zikri geçen uygulamaların temel dayanaklarından biri ve belki en önemlisi olan Şeybanî'nin *es-Siyerü'l-kebir*'indeki Babül-muvâdaa bölümünde yer alan kurullarla aşırı benzerliği dikkat çekicidir. Nitekim bölümün ilk maddesi şu şekilde başlamaktadır: “Ebû Hanîfe ... şöyle söylemiştir: Müslümanların güçlü olduğu durumlarda müşriklerle muvâdaa yapılması icap etmez ... ancak, Müslümanlar onlardan daha zayıf durumdaysa muvâdaa yapmakta beis yoktur”.⁴⁸ Kabul edilen bu ilkenin temeli olarak Rasulullah'ın Medîne'ye hicreti esnasında buradaki Yahudilerle imzaladığı, ancak Bedir savaşından döndükten sonra Yahudiler tarafından bozulan anlaşma gösterilmektedir.⁴⁹ 3376 ve 3377. maddelerde İmamın (Devlet başkanının); savaşmanın Müslümanların çıkarına daha uygun olduğunu anladığında, karşı tarafın liderine haber vermek ve onun da ülkesinin her tarafına bu haberi ulaştırabileceği kadar bir zaman tanımak suretiyle harbîlerle daha önce yapmış olduğu muahedeyi bozabileceği belirtilmiştir.⁵⁰ 3411. maddede, belirli bir süre için eman verme karşılığı belli bir tazminat alınmamış olması hâlinde devlet başkanının, dilediği zaman

⁴⁴ Yaygın olarak “Medine vesikası” olarak bilinen bu anlaşma, bazı yazarlarca dünya tarihindeki ilk anayasa olarak kabul edilmektedir (Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Çev. Kemal Kuşçu, Ankara 1979, s. 77; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 43; Mehmet Âkif Aydın, “Anayasa”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 153; Yaman, s. 70-71. Medine vesikası olarak bilinen belge ile ilgili tartışmalar için bkz. Didan el-Yamî, *Beyânü'l-hakika fi'l-hüküm ale'l-vesika*, Riyad 1408; Ekrem Zeki Umeri, *Medine Toplumunu*, Çev. Nurettin Yıldız, İstanbul 1988. Vesikanın tamamının neşri için bkz. Hamidullah, *Aynı eser*, s. 202; Tuğ, *Aynı eser*, s. 36-40).

⁴⁵ Ayıntabî, *Aynı eser*, II, 165.

⁴⁶ Aynı yer.

⁴⁷ Kemal Beydilli, “Dış Politika ve Siyasî Ahlâk”, s. 47-48.

⁴⁸ Serahsî, *Şerhu's-siyerü'l-kebir*, V, 1689, 3361 ve 3362. maddeler.

⁴⁹ Aynı eser, s. 1690, 3363. madde.

⁵⁰ Aynı eser, s. 1697. Burada, çıkar esaslı ilk plânda tutulmakla birlikte ahlakî ve hukukî kaygının da varlığı dikkat çekmektedir.

muvâdaayı bozabileceği; hatta dilerse almış olduğu tazminatın verilen müddete karşılık gelen kısmının üzerini iade etmek suretiyle o andan itibaren veya tamamını iade etmek şartıyla anlaşmadan hemen sonra -yine karşı tarafın yöneticisine haber vermek şartıyla- bütün muvâdaaları bozabileceği ifade edilmektedir.⁵¹

Osmanlı devletinin, sonraları muhtemelen maruz kalınan yenilgilere bağlı yaşanan toprak kayıplarını asgarî düzeyde tutabilmek için reel-politikten koparak, klâsik dönemde Avrupalıların öne çıkardığı, daha çok kişilere mahsus olan ahlakî erdemlerin devletler arası anlaşmalarda yüceltilmesi ve düşmanların anlaşmalarla ilgili davranışlarının bu mihver etrafında değerlendirilmesi anlayışına değer vermeye başlamasının kökenleri, başta İslâm Devletler hukuku ve bunun kaynaklarını teşkil eden eserlerle olan yakınlığı açısından olmak üzere çeşitli zaviyelerden, daha titiz ve geniş incelemeler yapılmasını istilzam eden bir mevzudur. XIX. asır başlarına kadar devam eden ve yaşanan acziyete bağlı zaruretin intac ettiği çaresizliğin meziyet hâlinde sunulması anlamına gelen bu anlayış,⁵² aynı zamanda Venedik topraklarının Fransa ve Avusturya arasında paylaşılmasıyla Avrupa politikasında bir dönüm noktasına işaret eden 1797 senesinden itibaren değişmeye başlamıştır. Bu tarih, Mısır'a asker gönderme girişiminde bulunan Fransa tarafından diploması⁵³ yoluyla aldatıldığını idrak eden Osmanlı devletinin dış politikasında yeni bir algılama ve dönüşümün başlangıcını oluşturmuş ve devlet; “diploması ağzı satmanın” önem ve zorunluluğunu kavramak ve modern diploması anlayışını dış politika araçlarının ilk sırasına koymak suretiyle dış politikada yeniden reel-politiğe dönmüştür.

Yaşanan bu dönüşümde, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde farkına varılan acziyet ve diğer devletlerle yalnız başına mücadele etmenin imkânsızlığının idrak edilmesine bağlı olarak gerçekleşen siyasî zihniyet değişimi ve bunun sonunda girilen ittifak sisteminin de etkisi olmuştur. XVIII. yüzyılda başlamış olan Avrupa devletler sistemine katılma sürecinin daha sonraki önemli kilometre taşlarını ise Osmanlı diplomasısının

⁵¹ *Aynı eser*, s. 1709-1710.

⁵² Yaşanan değişimle ilgili örnekler ve daha geniş bilgi için bkz. Beydilli, “Dış Politika...”, s. 46-57.

⁵³ “Bir hükümetin belli konulardaki kanaat ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi süreci” olarak tanımlanan diplomasinin, modern anlamda XII. yüzyıldan itibaren Kuzey İtalya'daki kent-devletlerinde doğduğu kabul edilir (Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kurumlar*, Ankara 1985, s. 116).

sivilleşmesi ile “Avrupa siyasasına nüfuz ve siyaset bilimindeki uzmanlaşma” oluşturmuştur.⁵⁴ İlk defa Hristiyan olmayan bir devletin, Osmanlı devletinin Avrupa hukukuna ve Avrupa milletler ailesine alınması⁵⁵ Devletler hukukunun, gerçek anlamda uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamış;⁵⁶ 1856 Paris antlaşması ile ülkenin toprak bütünlüğünün Avrupa'nın toplu güvencesine bağlanması Reşit, Âlî ve Fuat Paşalar tarafından yürütülen gerçekçi dış politikanın bir sonucu olduğu kadar Osmanlı diplomasisinin, bir yüzyıla yakın devam eden azim ve hazin tecrübeler sonucu ulaştığı olgunluk ve tekâmülün bir göstergesi kabul edilmiştir.⁵⁷

Osmanlı dış politikasının bir aracı olarak diplomasinin tarihî gelişim çizgisinde görülen bu tip değişimler üzerindeki İslâmî etkiye ilişkin daha kesin hükümlere ulaşabilmek için, belgede ismi geçen ve tanıtmaya çalıştığımız es-Siyerü'l-kebîr ve benzeri eserler üzerinde daha geniş incelemeler ve tahliller yapılarak elde edilen bulgularla diplomaside tespit edilebilen kırılma noktalarının karşılaştırılması zorunlu görülmektedir.⁵⁸ Bu vesile

⁵⁴ Beydilli, *Aynı mak.*, s. 54. Daha fazla bilgi için bkz. Yasemin Gönen, *The Integration of the Ottoman Empire into the European State System During the Reign of Sultan Selim III*, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul 1991.

⁵⁵ Bu yeni durumun, Th. D. Woolsey gibi tanınmış bazı Avrupalı hukukçular tarafından kabullenilmek istenmediğinden dolayı bazı sıkıntılar yaşandığına ilişkin bkz. Ahmet Reşit Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1943, s. 9; Afzal İkbâl, “Plea for a Muslim Law of Nations”, *Hamdard İslâmicus*, VIII/2 (1985), Karachi, s. 98; Yaman, s. 21.

⁵⁶ Turnagil, *Aynı eser*, s. 14-15; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul 1982, s. 231; Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara 1989, I, 48; Bilsel, *Aynı eser*, s. 141-147; Muammer Râşit Seviğ, *Devletler Umumi Hukuku*, İstanbul 1958, s. 10; Hans Kruse, “İslâm Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı: Müslümanların Hugo Grotius'u Muhammed eş-Şeybânî, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IV/3-4 (1971), s. 55. Kruse'un, Osmanlı devletinin Paris antlaşmasıyla Avrupa devletler camiasına girmesinin, gayrimüslimlerle ilişkileri cihetiyle şeriatın resmen vaz geçmesi anlamına geldiğine ilişkin değerlendirmesinin (*Aynı mak.*, s. 54-55; Yaman, *Aynı eser*, s. 20) tarihî gerçeklerle ne ölçüde çeliştiği, erbabınca malûmdur.

⁵⁷ Beydilli, “... Siyasî Ahlâk”, s. 55-56; Bilsel, *aynı yer*.

⁵⁸ Hans Kruse'un; Türk resmî makamlarının, Kırım harbine yanında müttefik olarak katılan devletleri, şeriata uygunluk kaygısıyla kendi kamuoyuna padişahın tabileri olarak tanıttığına ilişkin, tarihî hakikatlerin hilafına oluşu bir yana, akıl ve mantığı da zorlayan, Edouard Rolin-Jaquemyns'in, (Edouard Rolin-Jaquemyns, “Le droit international et la phase actuelle de la question d'orient”, in *Revue de droit international*, 8 (1876), s. 374) görüşünü paylaşması, Batılı bilim adamlarının, İslâm ve Osmanlı devletiyle ilgili bilgilerinin derinliğini ve Osmanlı devletinin İslâm'la olan bağlantısı üzerindeki zihniyet dünyalarını yansıtmaya açısından oldukça çarpıcıdır (Kruse, *Aynı mak.*, s. 58).

ile, İslâm hukukunun yapısında yer aldığı belirtilen değişmeye müsait bazı özellikler arasında zikredilen zaruret prensibinin,⁵⁹ değişik zaman dilimlerinde Osmanlı yönetim kademesinde ne şekilde algılandığı ve bunun, çeşitli dönemlerde farklı karakterler gösteren Osmanlı diplomasisine ne şekilde yansıdığı da bir ölçüde takip edilebilecektir.

Öte yandan *Es-Siyerü'l-kebîr*, Osmanlı devleti ve önceki dönemlerde bütün toplum ve yönetimler katında mühim bir mevki ihraz ettiği gibi bazı bilim adamları tarafından devletler hukuku alanında yazılmış olan ilk eser ve dolayısıyla müellifi, devletler hukukunun kurucusu⁶⁰ olarak gösterilir. Getirmiş olduğu “temperamenta belli” (harp tutumu)nin “mutad olmayan yüksek seviyesi” ile tartışmasız bir biçimde Avrupa savaş hukukunun gelişiminde etkili olduğu kabul edilir.⁶¹ Şeybânî'nin beyanlarının, Hugo Grotius'un “De Jure belli ac Pacis” adlı eserinin üçüncü kitabının ilgili bölümlerindeki müşahedelerle üstünkörü şekilde karşılaştırılması hâlinde, Avrupa'daki müspet devletler hukukunun, İslâm hukukunda var olan hümanizmin sekiz asır önceki yüksek seviyesine bile ulaşamadığının görüleceği ifade edilir.⁶² Yine, ilk defa olmak üzere, milletler arası hukuki münasebetlerin, Şeybanî şerhinin son çeyreğinde zikredilmiş olan “muvâda'a (milletlerarası anlaşmalar)” doktrini ile tanzim edilmiş olduğu açıklanır.⁶³

Aynı şekilde, en tanınmış olanı, yukarıda ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız Şeybanî'nin *es-Siyerü'l-kebîr*'i olmak üzere “siyer” türünden eserlerin yanı sıra “cihad” vs. isimler altında müslüman hukukçuların II./VIII. asırdan itibaren ilk müstakil eserlerini devletler hukuku alanında verdikleri,⁶⁴ dolayısıyla bu konudaki ilk düzenlemelerin müslüman hukukçular tarafından yapıldığı, ekseriyetini müslümanların oluşturduğu bazı bilim

⁵⁹ Zaruret prensibi şer'î anlamda, bir sebebe bağlanabilen muamelâtla ilgili hükümlerde illet, ortam, maslahat ve maksatların değişmesine bağlı olarak kanun koyucunun gayesine ulaştıracak yolların değişmesi olarak tanımlanmaktadır (Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 37-86, 126-127). Zaruret prensibiyle ilgili geniş bilgi için bkz. *Aynı eser*, s. 165-253.

⁶⁰ Serahsî, *Şerh ...*, I, Nâşirin mukaddimesi, s. 14; Ali Şafak, *İslâm Hukukunun Tedvini*, Erzurum 1978, s. 93.

⁶¹ Kruse, *Aynı mak.*, s. 66.

⁶² *Aynı yer*.

⁶³ *Aynı mak.*, s. 68. Kruse'nin, eserle ilgili daha geniş tahlil ve değerlendirmeleri için bkz. *Aynı mak.*, s. 65-79.

⁶⁴ Yaman, *Aynı eser*, s. 38.

adamları tarafından kabul edilmektedir.⁶⁵ Konuya ilişkin düzenlemelerde, Batıdakinden farklı bir gelişme çizgisi takip edilerek ister tebaadan isterse yabancı uyruklu olsun, müslümanlar dışındaki, farklı inanca mensup toplum kesimleriyle yürütülecek ilişkilerin de bu eserlerde ele alınmış olduğu⁶⁶ ve hukuk temeline dayalı uluslararası ilişkilerin, bu çalışmaların ürünü olarak vücut bulduğu ayrıca vurgulanır.⁶⁷

Batıda, Devletler hukuku ile ilgili ilk eserlerin 1532-1577 tarihleri arasında yazılmış olması,⁶⁸ bu tür eserlerin kaynaklarının Roma ve Yunan kültüründe bulunmayışı ve yazılan bu eserlerin Avrupa biliminin zirve dönemlerinin ürünü olmayışından hareketle bunların, “siyer” ve “cihad” türünden kitapların bir çeşit uyarlaması olması gerektiği,⁶⁹ işaret edilen diğer argümanlar arasındadır. Ayrıca, bu alanda eser veren ilk Batılı müelliflerin, İslâm kültür ve medeniyetinin önemli merkezleri olan Endülüs ve Sicilya'dan mühim ölçüde etkilendiği kabul edilen İspanya ve İtalya'dan çıkmasına, Devletler hukuku biliminin kurucu üstadı kabul edilen⁷⁰ Hugo Grotius'un, bu alandaki birikimini İstanbul'da yaşadığı sürgün hayatı esnasında incelediği İslâm hukuku kaynaklarından elde etmiş olması ihtimaline⁷¹ dikkat çekilir. İlâve olarak, daha sonra yetişen T. Aquinas, Sato ve Bifendorf gibi hukukçuların da bu etkiden kurtulamadıkları;⁷² etkileşimin, isim verilmeksizin ana hatlarıyla Goldziher tarafından da kabul edil-

⁶⁵ Marcel Boisard, “The Conduct of Hostilities and The Protection of the Victims of Armed Conflicts in İslâm”, *Hamdard Islamicus*, I/2 (1978), Karachi, s. 4; Charles Crozat, *Devletler Umumi Hukuku*, Çev.Edip F. Çelik, İstanbul 1950, s. 199-202; Turnagil, *Aynı eser*, s. 34; Yaman, *Aynı eser*, s. 14-15. Kruse, Müslümanlar tarafından ele alınan devletler arası hukukun “yüksek dereceli bir hukuk nizamı manasına milletlerarası bir hukuk olmayıp aksine, yabancılara karşı davranış konusunda sadece İslâm cemaati için mer’iyeti olan dahili tek taraflı hukuk kaideleri” ve kaynağının, Müslüman ve gayrimüslim dünyanın dinî düşmanlığını ve bir birinden ayrılığını ifade eden cihat kavramı olduğunu iddia eder (Hans Kruse, *Aynı mak.*, s. 56-57).

⁶⁶ Hristiyan karakteri dolayısıyla Avrupa devletler hukuku, zaten Hıristiyan olmayan unsurlara kapalı bir yapı arz ediyordu (Kruse, *Aynı mak.*, s. 55).

⁶⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 132-133.

⁶⁸ Yaman, *Aynı eser*, s. 15.

⁶⁹ Hamidullah, *Aynı eser*, s. 128.

⁷⁰ Gönlübol, *Aynı eser*, s. 50-51,411.

⁷¹ Wilson G. Grafton, “Grotius: Law of War and Peace”, *The American Journal of International Law*, XXXV, (1941), s. 205; Ebu'l-Ayneyn Semir Abdulmün'im, *el-alâkatü'd-devliyye fi'l-usûri'l-vustâ*, Kahire 1989, s. 192-193; Yaman, *Aynı eser*, s. 17.

⁷² Ebu'l-ayneyn, *Aynı yer*.

diği;⁷³ özellikle İspanyollar üzerindeki etkinin, XIX. yüzyılın ünlü yazarı Ernest Nys tarafından, devletler hukukunun köklerini incelediği eserde dile getirildiği⁷⁴ zikredilir.

Nitekim, Şeybânî'nin uluslararası ilişkiler alanındaki önderliğini ve uzmanlığını takdir eden Avrupalı hukukçuların, Almanya'nın Göttingen kentinde onu ve görüşlerini tanıtmaya gayesiyle "Şeybânî Devletler Hukuku Cemiyeti" adıyla bir enstitü kurmuş olmaları, müellifin uluslar arası itibarına işaret eden başka bir gelişme olmalıdır.⁷⁵

S o n u ç

Yayımladığımız belge ve bu çerçevede yaptığımız değerlendirmelerle, Osmanlı devletinin 1856 Islahat fermanı öncesinde maruz kaldığı tahammül sınırlarını zorlayan baskıların daha önce bilinmeyen bir devresi ve bu devrede yapılan dayatmaların hangi konular üzerinde odaklandığı, yoğun baskı karşısında dönemin ileri gelenleri tarafından aranan çareler ve geliştirilen stratejilerle bütün bu arayışların hangi ana ilkeye bağlı kalınarak gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur.

Dayanılmaz baskının hakim olduğu bir atmosferde, 24 ve 26 Mart 1855 tarihlerinde toplanmak suretiyle Kırım savaşından sonra imzalanacak barış anlaşmasının esasını oluşturan dört maddenin sonuncusu, yani Hristiyan tebaa hakkında yapılması kabul edilmiş olan reformlar üzerinde cereyan eden görüşmeler, yapılan değerlendirmeler ve alınan kararların tahlilleri ile, Islahat fermanının önünü açan ve bu güne kadar gizli kalmış olan Yakınçağ tarihimizin en köklü reformlarının, hangi şartlar altında gerçekleştirildiği aydınlığa kavuşturulmuştur. Bu bağlamda, özellikle cizyenin iane-i askeriyyeye çevrilmesi sürecinin bilinmeyen ayrıntıları gün ışığına çıkarılmıştır.

Babî'nin, eskiden olduğu gibi temel ilke oluşuyla ilgili önemi yeniden vurguladığı, alınacak kararların şerh-i şerife dayandırılması ilkesindeki duyarlılığına uygun olarak kararların, -çok önemli bir ayrıntı olarak eser

⁷³ Ignaz Goldziher, "İspanya Arapları ve İslâm: Doğu Araplarıyla Mukayeseli Olarak, İspanya Araplarının İslâmın Tekâmülündeki Yeri", Çev. İ.Hakkı Ünal, *İslâmi Araştırmalar*, I/1, Ankara 1986, s. 81.

⁷⁴ Tal'at Guneymî, *Kānûnu's-Selâm fi'l-İslâm*, İskenderiye ts, s. 57; Yaman, *Aynı eser*, s. 18.

⁷⁵ Serahsî, *Şerh ...*, Nâşirin mukaddimesi, I, 14, 19; Şafak, *Aynı eser*, s. 93; Hans Kruse, *İslâmische Völkerrechtslehre*, (Bochum 1979), s. XVI; Yaman, *Aynı eser*, s. 35; Kruse, "İslâm Devletler Hukukunun Ortaya Çıkışı ...", s. 54-82; Ebu'l-ayneyn, *Aynı eser*, s. 188.

ve görüş ismi de verilmek üzere- şer‘i şerife dayandırılması başarılmış; ayrıca konunun müzakeresinde, dayatmalar karşısında yaşanan çaresizlik ve acizyet açıkça itiraf edilerek, bu gibi durumlarda işletilmesi tavsiye edilen İslâm'daki zaruret prensibinin fetva için gündeme getirilmekle birlikte hangi dinî-siyasî ve sosyal mülâhazalarla kullanılmasından vazgeçildiği ve meselenin, resmî fetva alınmaksızın hangi uygulamaya dayalı olarak çözüme bağlandığı açıklığa kavuşturulmuştur.

Buna karşılık, başta konunun barış anlaşmasında yer almasının önüne geçilmesi olmak üzere benimsenen stratejik hedeflerin –Rusya'nın kendisini Hristiyanların hamisi olarak takdim etmesini engelleme hedefi hariç tutturulabildiğini söylemek pek de kolay görünmemektedir. Üstelik, daha çok dinî muhtevalı olan bu taleplere hemen akabinde siyasî hakların da eklenmesiyle çerçevesi genişletilen talepler, Islahat fermanıyla yerine getirilmiştir. Meselenin devamında, imzalanan Paris antlaşmasıyla Osmanlı devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile ilgili verilmiş olan garantinin; güç dengesinin, içine girdiği yeni yapılanma sürecinde, Paris görüşmelerinde iyice tebellür eden, aktörlerin çıkar hesaplarının değişmesi ve zaten bu tip anlaşmaların, uluslar arası ilişkiler sisteminin etik değerlerden arındırılmış yapısı içerisinde, ancak -bu dönemde Osmanlı için söz konusu olmayan- uygulatma kuvvetine sahip taraflar için bağlayıcı olması gibi sebeplerle gerçek bir garanti sağlamadığı, gelişen olaylarda antlaşmaya taraf devletlerin sergiledikleri tavırlardan anlaşılacaktır.

Cizye ile birlikte, diplomatik baskıların ağırlığı altında görüşülerek karara bağlanan diğer konuların, padişahın 28 Martta iradesinin alınmasından sonra süratle işleme konulduğu görülmektedir.

Öte yandan, cizyenin iane-i askeriyeye çevrilmesi esnasında şer‘î dayanağı oluşturan *Şeybânî*'nin *es-Siyerü'l-kebîr* isimli eserinin resmî bir belgede zikredilmesinin önemine değinilmiş; bu çerçevede, Osmanlı devletinin gayrimüslim devlet ve toplumlarla kurmuş olduğu yerel ve uluslararası ölçekli ilişkilerde esas aldığı, zaman içinde değişen tutum ve yönelişler ile bunların adı geçen eserde belirtilen ilkelerle yakınlığı gündeme getirilmiş; uluslararası ilişkilerde yürürlükte olan güç ilkesinin, eserde belirtilen görüşlerle -bir takım ahlakî düzenlemeler farkıyla- taşıdığı paralelliklere işaret edilmiştir. Bununla birlikte araştırmamız bizi, eserde geçerli olan anlayışın nasların yorumundan kaynaklandığı ve başlangıçtan itibaren temas içine girdiği uluslararası sisteminde geçerli olan ilkelerden birinci dereceden etkilenmiş olması ihtimalinin son derece yüksek olduğu; dolaısıyla bugün her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulan, hukukun üs-

tünlüğünün ve etik değerlerin temel alındığı, barış eksenli yeni dünya düzeni için lüzumlu olan delillerin de, hem adı geçen eser ve benzerlerinden, hem de bunların dayandığı ana kaynaklardan elde edilebileceği kanaatine ulaştırmıştır.⁷⁶

⁷⁶ Osmanlı devletinin Paris antlaşmasıyla Avrupa devletler camiasına alınması, uluslararası ilişkiler sisteminin gerçek anlamda “uluslar arası” bir niteliğe kavuşmasını sağladığı gibi, öncelikle, önyargılardan sıyrılarak sahip olduğumuz kültürel zenginlik ve değerlerimizin farkına varmamız, onlarla barışmamız ve uygun üslup ve vasıtalarla tanıtmamız şartıyla- her zamankinden daha büyük bir hızla değişen dünyada, gerçekleşecek yeni yapılanma ve oluşumlara da mühim katkılar yapmamız mümkün olacaktır. Böyle bir gelişmenin ise –eskiden olduğu gibi, “medenî” devletlerin, samimiyeti şüpheli dayatmalarına lüzum bırakılmadan- insanlara gerçek anlamda özgürlük verilmesine, yetenek ve birikimlerini en verimli biçimde geliştirmelerine ve değerlendirmelerine imkân sağlayacak ortamların hazırlanmasına bağlı olduğu açıktır. Bu umumî çerçeve içinde yapılması gerekenler arasında, teşebbüs edilen bütün ıslahat hareketlerini boşa çıkaran yolsuzluk ve suistimallerle adeta cehalet, kabiliyetsizlik ve liyakatsizlikte “nadir” bulunan kimselerin özel bağlantılarla en önemli paye ve mansıplara getirilmesi uygulamasının kaldırılması; ayrıca sanki, uygulanmak için değil de yeni yolsuzluk ve suistimallere kılıf olarak hazırlandığı intibai veren yığınla kanunî mevzuat düzenleme alışkanlığının önüne geçilmesi gösterilebilir. Bu bağlamda, –memuriyetindeki başarıları tartışmalı da olsa- Ziya Paşanın “Evrâk ile ilân olunur cümle nizâmât/Elfâz ile terfih-i raiyyet yeni çıktı” beyti, İslahat döneminde yapılan göstermelik düzenlemelere duyulan tepkinin bir yansıması olsa gerektir. Yeteneksizliklerin ödüllendirilmesi karşısında yaşanan ümitsizliğin en iyi ifade edildiği beyitlerden biri ise muhtemelen Şinasi'nin, “Bedbaht ona derler ki elinde cühelânın/ Kahr olmak için kesb-i kemâl ü hüner eyler” beyti olmalıdır (Bilvesile gündeme gelen, edebiyat ve tarih disiplinleri arasındaki bağlantının önemine ilişkin tespit ve değerlendirmeler için bkz. İskender Pala, “Bir Elmanın İki Yarısı: Klâsik Şiir ve Osmanlı Tarihi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3 (İstanbul 2000), s. 141-154).

Öte yandan, günümüzde kabul edilen AB uyum paketindeki “kriterler”de yer alan taleplerle İslahat fermanı öncesinde, belgede zikri geçen “talepler”in mukayeseli bir okumaya tabi tutulması neticesinde arada mahiyet açısından çok önemli farklar olduğunu söylemek zor görünmektedir. Talepler, millet sisteminin egemen olduğu heterojen bir toplumsal yapıya sahip Osmanlı devleti zamanında daha çok inanca dayalı eşitlik ve özgürlük ekseninden bugün, modern millî devletlerde egemen olan etnik farklılıkların kabulü, her türlü ayrımcılığın kaldırılması, düşünce, vicdan ve kanaat özgürlüğü gibi siyasî ve şahsî eşitlik ve özgürlük eksenine kaymış gibidir. Batılılaşma sürecinin, dönüm noktası niteliğindeki bu, belki, en önemli aşamasında Türkiye'nin geleceğini, muhtemelen, 1856 Paris antlaşmasından farklı olarak ülkenin bütün hukukî sonuçlarıyla Avrupalı kabul edilip edilmeyeceği belirleyecektir. Bu şekilde Avrupanın samimiyeti ve konuyla ilgili gerçek niyetinin Türkiye'nin; Batı yörüngesinden ve denetiminden çıkmasını engellemek olup olmadığı açığa çıkacaktır. Dolayısıyla belgenin, bir de bu gözle değerlendirilmesinde yarar vardır.

EKLER

*Mûcebince Amel Oluna*⁷⁷

Esâs-ı sulhun müzâkeresi zımnında Viyana'da in'ikâdı beyne'd-düvel ka-râr-gîr olan meclis-i mükâleme açılmış ve taraf-ı devlet-i aliyyeden bulunacak fevka'l-âde murahhas dahi ta'yîn buyurulmuş olduğundan mükâlemât-ı vâkı'ada saltanat-ı seniyye murahhasına esâs-ı hareket olacak husûsâtın ta'yîni lâzım gelip ma'lûm-ı hakâyık-melzûm-ı âlî buyurulduğu vechile bu mes'ele umûmen Avrupa'ca pek büyük bir madde olduğundan başka, Devlet-i aliyyece belki misli nâ-mesbûk a'zam ve ehem umûrdan olarak sarf olunan bunca himmetler ve çekilen zahmetlerin mukâbili olarak semere-i menâfi'in iktitâfi vakti olduğu misillü bir buçuk karndan berü bir devlet-i mütecâvirenin vukû' bulan tehattiyât-ı maddiyye ve ma'neviyyesine sedd-i mümâna'at çekilecek ve pençe-i kahr u istîlâsından kurtulunacak bir zamân olmağla, vukû' bulacak mükâlemâtın netîcesi hemân şimdiden sulhü mü'eddî olur ise bu sulhde saltanat-ı seniyyece tahsîli kâbil olan fevâid ü menâfi'in ele getirilmesi ve def'i mümkün olan mehâzirin ber-taraf edilmesi vesâili pek başlı düşünülecek şey olduğundan işbu şehr-i Receb'in beşinci Cuma gicesi hâne-i Seraskerî'de mahsûsan akd-i Encümen-i meşveret olunarak bu madde-i mühimmenin mü-zâkeresine ibtidâr olundu.

Şimdiki hâlde esâs-ı sulh ve bu cihetle esâs-ı mükâleme, müttetikîn taraflarından Rusyalu'ya bi't-teklîf kabûl ettirilmiş olan dört madde-i asliyye olup birincisi Rusyalu'nun Memleketeyn ve Sırbistan üzerinde iddi'â-gerdesi olan hakk-ı himâyetin iskâtıyla bu eyâletlere taraf-ı Devlet-i aliyyeden i'tâ ve te'mîn buyurulmuş olan imtiyâzât u müsâ'adâtın kefâlet-i müştereke-i düveliyye tahtına konulması ve ikincisi Tuna ma'berinin her gûne mevânî'den kurtarılması ve üçüncüsü Boğazlar'ın insidâdı mu'âhedesinin min ba'd emniyyet-i sahîha-i Devlet-i aliyyeyi mûcib olacak sûretle ta'dîl olunması ve dördüncüsü dahi Saltanat-ı seniyyenin Rum mezhebinde bulunan tebe'ası üzerinde Rusya devletinin icrâya kalkışmış olduğu dâ'ie-i vâhiye-i himâyetin bütün bütün imhâsı ve buna sebep veren mu'âhedât-ı sâbıkanın ve husûsıyla sût-i tefsîri bâ'is-i harb olan Kaynarca ahdinin ilgâsı ile Devlet-i aliyyenin umûm tebe'a-i 'İseviyyesi hakkında Avrupa'nın arzu ettiği ıslâhâtın fütüvvet-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhiye bırakılması maddeleri oluyor.

İlk üç madde yüz elli seneden berü Rusya devletinin çalışıp çabalayarak yapmış olduğu bir binâ-yı istîlânın yıkılması demek olmağla esâsen saltanat-ı seniyyenin tamâmıyla menâfi'ine muvâfık olup ve ahvâl-i müteferri'ası dahi

⁷⁷ BOA, *İrade, Hariciye*, nr. 5875/1.

Devlet-i aliyyenin efkâr u dilhâhına tevâfuk edecek sûretle hâsıl olur ise ihsân-ı bî-girân-ı cenâb-ı mennâna teşekkürden başka diyecek kalmayıp eğerçi bu üç maddeye teferru' eden husûsâtın dahi der-pîş-i mütâla'a kılınması ve sırasıyla düşünülmesi lâzım gelür ise de dördüncü maddenin Devlet-i aliyyece başka türlü ehemmiyeti olduğundan anın müzâkeresi diğerlerine takdîm kılındı.

İbtidâ, Rusyalunun memâlik-i Devlet-i aliyyede Rum mezhebinin himâyet iddi'âsıyla meydana koyduğu ve muhârebe-i hâzırının zuhûrına sebep verdiği efkâr-ı istilâkârîsine taraf-ı Saltanat-ı seniyyeden vukû' bulan mukâvemeti İngiltere ve Fransa devletleri nazar-ı insâf ve hakkâniyyet ile mevki'-i isâbette görüp Rusyalu'nun def'-i sâili için politikaca sarf ettikleri mesâ'î kârger olmadıkta bi'l-âhare Saltanat-ı seniyyenin tamâmiyyet-i mülk ve istiklâlî muhâfazasına hıdmet ve mu'âvenet için emr-i harbi dahi ihtiyâr etmişler ise de, mebd-i maslahat[ın] iç yüzü başka ise de zâhirde bir Hristiyan mezhebinin muhâfaza-i hukûku rengiyle boyanmış bir mes'ele olduğundan bu devletler bunda öte tarafın muzmarrı olan garaz-ı aslıyi meydana çıkararak ol garaza karşı durduklarını göstermeleriyle berâber bunlar dahi Hristiyan devletler oldukları cihetle bi't-tab' Devlet-i aliyyenin umûm tebe'a-i İseviyyesi hakkında bir çok zamandan berü Avrupa'nın izhâr ettiği efkâr-ı teşâhüb-şî'ârîyi tehattur ederek hem kendi halklarına ve hem de da'vâlarına hissedâr etmek istedikleri milletlere karşı Saltanat-ı seniyyenin temâmiyyet-i mülk ü istiklâlîne hidmet edeceklerini i'lân ile berâber bu kâ'ideye nakîza gelmeyecek sûretle Hristiyan tebe'a-i Devlet-i aliyyenin sa'âdet-i hâlleri esbâb-ı kavîyyesinin istihsâlîni Devlet-i aliyyeye tavsiye edeceklerini ve bunun hâsıl olacağını ma'nen va'd ü te'mîne mecbûr olmuş ve bunun sûret-i resmiyye ve aleniyyesini Viyana mabatalarına derc ettiklerinden başka mevâdd-ı esâsiyye-i sulhün birisi olmak üzere ta'yîn eylemişlerdir.

Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şâhânenin te'sîsine muvaffak buyuruldukları⁷⁸ usûl-i adliyye sâyesinde sunûf-ı tebe'a-i hazret-i şehen-şâhînin nâil oldukları sa'âdet-i hâl güneş gibi zâhir olup bunun terakkîsi esbâbına dahi an be an himem-i celîle-i cenâb-ı Pâdişâhî masrûf ve ma'tûf buyurulmakta ve bunu bütün cihân bilip takdîr eylemekte ise de hasbe'l-usûl tebe'a-i İseviyye hakkında bazı mertebe cârî olan mu'âmele-i farkiyye, yek-cihetî-i dîn iktizâsınca Avrupa'nın gücüne gidip zât-ı hilâfet-simât-ı hazret-i şehen-şâhî ale'l-'umûm sekene-i memâlik-i şâhânelerinin metbû'-ı mu'azzam ve Pâdişâh-ı ma'delet-iktinâhı olduğundan mütesâviyen bu şerefe nâil olan tebe'a-i mülûkânenin bazı sınıfları hakkında görülen farkın mümkün mertebe ber-taraf edilmesi için yalnız şimdi değil pek çok vakitten berü ihtârât ve teblîgât vukû' bulmakta olup nasılsa gâh oyalandırılarak ve gâhîce biraz şey yapılarak vakt geçirilmiş ise de şimdi vakt başkalaşmış olduğundan Avrupa'nın şu ümniyy-

⁷⁸ Kelimenin, cümle içinde daha uygun şekli "oldukları" olmalı.

yesine muvâfakatle devletlerin taleplerine müsâbakat olunur ise fe-bihâ; olmadığı hâlde cebr u isrârlarına dûçâr olmak ve belki Devlet-i aliyyede şu isti'dâd görülmez ise bunları me'yûs ve nevmîd ederek başka efkâra düşmelerine sebep vermek muhâtarası meydana gelmiştir.

Avrupa'nın, Devlet-i aliyye hakkında hâl-i nevmîdîsi âtîce bir mehlike-i azîme olup ana düşmekten ihtirâz eylemek farîzadan olduğu misillü şu istenilen hâlin anların ibrâm u ilhâhıyla yapılması ve ale'l-husûs bunun bir mecbûriyet-i ahdiyye altına girmesi devletce pek muzır bir şey olduğundan bundan dahi tevakkî vü tehâşî olunması vâcibât-ı umûrdandır. Zirâ Avrupa'nın ibrâm u ilhâhıyla her ne yapılsa tebe'a-i İseviyye bunu hâricin bir lutfu bilip devlet ile tebe'a arasında râbita-i kaviyye olan hukûk-ı ni'met-şinâsiye bütün bütün zaaf geleceğinde ve husûsâ bu şeyler ahd altına girer ise mazarratı daha büyük olacağına hiç şüphe yoktur.

Rusya devleti ise tekâlîf-i erba'anın ilk üç maddesiyle pek büyük şeyler gâib ve zâyi' ettiği hâlde eğer şu vechile Devlet-i aliyyenin bir mecbûriyetini şerâyit-ı asliyesinden add edeceği bir mu'âhedeyi imzâ eyler ise halkına ve kendisine tarafdâr geçinenlere karşı meydana çıkarmış olduğu bir mes'elenin netîcesinde yine kendüsi Hristiyanlığa bir hıdmet etmiş gibi görünerek zâyi'âtını örttükten başka belki şu mücâdeleden ma'nevî bir gâlibiyet sıfatıyla çıkacağı derkârdır.

Müttefikîn dahi bâlâda arz u beyân olunan mütâla'ât iktizâsınca bi'zarûre şu şeyi Devlet-i aliyyeye yaptırmağa mecbûr olacaklarından anların dahi bir müşkil hâlde bulunacakları emr-i bedîhîdir. Bu husûs üzerine İngiltere başvekîli Lord Palmerston ile vukû' bulan bir musâhabete dâir Londra sefâret-i seniyyesi tarafından vârid olup mecliste tercemesi kırâat olunan bir mektûb fıkrasında Lord Palmerston'un şu tebe'a-i İseviyye hakkında devletler elbet biraz şey yaptırmağa mecbûr olup eğer Devlet-i aliyye bunlara müsâbakat ederek Hristiyan tebe'ası hakkında bazı lutfiyyât gösterir ise hem müttetiklerine mu'âvenet ve hem de kendisine bir büyük hıdmet etmiş olur diyü söylemiş olduğu muharrer olup Lord-ı mûmâ ileyhin, Devlet-i aliyyenin "müttetiklerine mu'âvenet eder demesi elbet şu şeyi resmen ve ahden Saltanat-ı seniyyeye teklîfde, devletler bir mevki'-i müşkilde bulunacaklarından anlar bundan kurtarılmış ve "kendisine bir büyük hıdmet eder" diyü söylemesi dahi Devlet-i aliyye müsâbakat ederek biraz şey yapar ise ilhâh u isrâra dûçâr olmaktan ve belki bir mecbûriyyet-i ahdiyye altına girmekten kendisini tahlîs etmiş olur demek olduğu bî-iştibâhdır.

Bu maddenin ehemmiyetini mertebe-i vuzûha koymak için cânib-i huzzârdan îrâd kılınıp bâlâda arz u beyân kılınan mütâla'âtı Lord Palmerston'un şu ifâdâtı bir kat dahi te'kîd eylemiş olmağa şu hâlde ne yapılmak lâzım geleceği dermiyân-ı bahs kılınıp tebe'a-i İseviyye için Avrupa'nın arzu ettiği şey, sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şehen-şâhîde sunûf-ı tebe'a-i

şâhânenin siyân olarak maddeten nâil oldukları hüsn-i hâle kıyâsen ma'nevî mu'âmelâtca dahi anlarca nâ-revâ görinen bazı ahvâlin ber-taraf edilmesi maddesi olup bu yolda şimdiye kadar bir hayli şeyler yapılmış ise de bazısında biraz noksanlık olduğundan ve çoğuna Avrupa'nın tamâmıyla ma'lûmâtı olmadığından bunların noksanları bazı mertebe ikmâl ile "işte şu şeyleri Devlet-i aliyye tebe'ası hakkında icrâ buyurmuştur" denilerek bir tatlıca satılır ise hepsi takdîr olunacağı misillü gerü kalan bir iki maddeye dahi sûret verilerek bunlara dahi müsâ'ade olunduğu devletlere irâ'e kılındığı hâlde memnûniyyet ve hoşnûdîleri istihsâl kılınmış ve vukû'u melhûz olan kîl ü kâllerin ve teklîflerin önü alınacağı kaviyyen me'mûl bulunmuştur.

Evvelâ, Hristiyanların şehâdeti maddesi Avrupa'nın gözüne bir diken iken muahharan yapılmış olan Tahkîk meclisleriyle bu maddenin dâhilî ve hâricî itirâzı ber-taraf edilmiş olduğu misillü Meclis-i tanzîmâtta derdest-i tezekkür olan kavânîn lâyhalarına göre bu Tahkîk meclisleri bir mertebe daha ıslâh olunarak ve usûl-i muhâkemât yoluna konularak icrâ-yı ahkâm-ı kânûniyye husûsı bir nizâm-ı kavî altına gireceğinden ve bu dahi yakında hâsıl olacağından bununla şehâdet husûsunda olan ta'rîzâtın teceddüd etmeyeceği misillü el-ân Tahkîk meclislerinde olduğu gibi bunlara yeniden verilecek şekl ü hâlde dahi mecâlis-i sâire misillü her sınıf tebe'a-i Devlet-i aliyyeden a'zâ bulunacağı cihetle Devlet-i aliyye bu bâbda Avrupa'nın arzusununa müsâbakatla Hristiyan tebe'asından icrâ-ı kavânîn mevki'ına bile âdemler koyduğu Avrupa'nın ma'lûmu oldukça sahîhan takdîr edeceği ve sâniyen Hristiyan tebe'anın nâil-i rütbe ü hıdmet olmaları ve bu sırada askerlikte dahi kullanılmaları Avrupa'nın emel ettiği şeylerden olarak tebe'a-i İseviyyeden bazılarının sadâkat u hıdmetlerine mükâfât olarak bir dereceye kadar merâtib-i dîvâniyye ve bazan merâtib-i askeriyye ihsân buyurulmakta olup eğerçi bunun zâhir-i hâlde biraz noksanı var yanî rütbe ihsân buyuruluyor ise de nasıl ise buna âid olan imtiyâz u elkâb dirîğ olunarak olunan lafzın ma'nen hâsiyyetinin zâil edildiği derkâr ise de mâdâm ki rütbe veriliyor ana âid olan elkâbın verilmesinde dahi bir büyük mahzûr olmayıp olsa olsa meselâ bir Hristiyana "sa'âdetlü efendim" veyâhûd "izzetlü beyefendi" demek ehl-i İslâm nazarında çirkin görünmek mütâla'ası vârid olur ise umûmen elkâb u hitâbı her tarafa diyecek ve yazacak bir sûrete koymak kâbil olduğundan öyle bir yol bulunarak bu müşkilin dahi def'iyle el-ân olduğu gibi Hristiyanlar'a meselâ rütbe-i ûlâya kadar tevcih olunması usûl ittihâz olunup bunu dâhilen i'lâna hiç hâcet olmadığından yalnız Avrupa'ya beyân olunduğu ve hıdmete gelince el-ân Hristiyanların pek büyük işlerde kullanılmakta olup sefâretlerde bunlardan âdem bulunması ise bu da'vâyı mü'eyyid olmasıyla bunun dahi mukarrar bir şey sûretinde gösterildiği hâlde bununla devletlerin hoşnûdîleri hâsıl olacağı ve asker bahsinde ise bu madde yalnız Avrupa'yı veyâhûd Hristiyan tebe'ayı hoşnûd etmek için düşünülecek bir şey olmayıp vatan-ı umûmî olan

memâlik-i mahrûsenin muhâfazası hıdmeti umûmen sekenesine âid olduğu hâlde bu yük yalnız ehl-i İslâm'ın üzerinde olduğu cihetle mâye-i aslî-i millet ve hulâsa-i kuvvet-i devlet olan ahâlî-i İslâm'a nüfusça bâdî-i zaaf u noksan olmakta ve bi'l-akıs Hristiyan tebe'a dâimâ artmakta olduğundan her hâlde gözetilmesi lâzım olan muvâzene madde-i mu'tenâ-bihâsına halel gelmekte olmasıyla er geç buna bir çâre bulunması, yani Hristiyan tebe'asının şu hıdmette müşâreket eylemelerinin bir tarıkı aranılması lâzımeden olup hayr-hâh devletlerin bu bâbda olan ihtârâtı dahi bununla Hristiyanlara bir şeref kazanmak murâdına münhasır olmayıp belki asıl maksûdları şu beyân olunan hâlin ber- taraf edilmesi olduğundan bunu bu yolda anlatıp Devlet-i aliyye el-ân bahriye askerliğinde Hristiyanları kullanmakta olduğu misillü asâkir-i berriyyece dahi bir kolayını ve mahzûrsuz tarıkını bulduğu hâlde el-yevm Hristiyan tebe'ayı mîr-alaylığa kadar getirdiği gibi sunûf-ı askeriyyesi içine dahi Hristiyanları kabûl edeceğinin beyân kılınması sûretlerinde düvel-i hâlisinin menmûniyyetleri hâsıl olacağı kaviyyen me'mûl olup fakat asıl cây-ı mütâla'a iki başlı şeyde olarak bunun birisi Hristiyanların umûr-ı te'abbüdiyyelerinde yani kiliselerinin ta'mîr ü inşâsında mûmâna'at ve müşkilât görmemeleri husûsu ve diğeri dahi cizye maddesidir.

Sunûf-ı tebe'a-i şâhâne haklarında taraf-ı saltanat-ı seniyyeden ihsân buyurulmuş olan imtiyâzât-ı mezhebiyyenin muhâfaza buyurulacağı cânib-i me'âlî-menâkıb-ı hazret-i şehen-şâhîden âleme te'mîn buyurulmuş olduğu ve her ne kadar müsâadât-ı kadîmeye dâhil değil ise de Hristiyanların kilise ta'mîr ve inşâsında bazı mertebe mevânî' ve müşkilât görmeleri düvel-i İseviyye indinde lâyıık görülmeyip min cihetin şu te'mînâta zaaf getirir nazarıyla bakılmakta ve dâhilen dahi şu hâl hakîkaten Hristiyan tebe'ayı nâhoşnûd eylemekte olduğuna ve asr iktizâsınca bir takım tebe'anın mu'tekid oldukları dînin âyinini icrâ için bazen yer bulamayıp dağ mağaralarını ma'bed ittihâz eylemelerini istilzâm eden hâli devâm ettirmenin imkânı olmadığına binâ'en bu husûsta devletce bazı mertebe müsâadeli bir hâlin usûl ittihâz olunması lâzımeden olduğu misillü cizye maddesi dahi her nasılsa Avrupa'nın nazarında Hristiyanlık için bir alâmet-i aleniyye-i hakâret gibi görünerek ve cümlesinin ziyâdesiyle gücüne giderek şu nâm ve sûretle alınmakta olan verginin bir âhar tarıkla tahsîli bütün Avrupa'nın cümle-i âmâlin-den olup eğerçi bir aralık re'sen tahsîl-i cizye usûlü terkle milletce alınmağa karâr verilmiş ve bununla biraz oyalandırılmış ise de Avrupa'nın murâdı bu olmayıp şu nâmın kaldırılması sûreti olmağla bu bâbda vukû bulmakta ve bundan sonra vukû'a gelecek olan teklîf ve ısrârlarından kurtulmanın imkân ve çâresi görülmeyişi cihetle buna bir tarık bulunmak lâzımeden olup el-hâletü hâzihî Hristiyan tebe'a hıdemât-ı askeriyyeden mu'âf olmaları cihetiyle buna mukâbil olarak askerlik bedeli veyâhûd nâm-ı âharla bundan hâsıl olan vâridâtı tahsîl etmek ve devletin akçesini zâyi' eylememek kâbil ve emr-i eshel

ise de bunda asl aranılan şey ahkâm-ı şer'iyeye tevfiğ-i maslahat etmek olup mütâla'ât-ı umûmiyye iktizâsınca vâkı'â Nasârâ'dan cizye ahzı, şer'-i şerîfin hükmü iktizâsından ise de bir taraftan dahi iki yüz elli milyon Hristiyan milletleri Devlet-i aliyyeye şöyle bir teklif edip de zarûrî kabûl olunmaz ise hüdâ ne-gerde kesr-i şevket-i İslâmiyye'yi mûcib olacak bir tehlikeye düşüleceği erbâb-ı vüsûk ve vukûfun ihbârıyla sâbit ve mütehakkık oldukta ihtiyâr-ı ehaffü's-şerreyn usûl-i hikmet-şumûl-i şer'-i âliye tevâfuk edeceğinden ve Saltanat-ı seniyye-i Ahmediyye, dîn-i mübîn-i İslâm'ın hâdim ve nasîri olup ma'âza'llâhu teâlâ bu devlete kesr ârız olsa millet-i İslâmiyye'yi tutacak hiç başka bir devlet meydana olmadığından el-iyâzü bi'llâh Devlet-i aliyyeye ârız olacak hâl millet-i Muhammediyye'ye dokunacağı cihetle buna dahi Şer'-i şerîfin rızâsı olmayacağından şu kâide ile müsâade-i Şer'iyeye'nin istihsâli emrinde bir çok ebhâs cereyân edip eğerçi taraf-ı Meşihat-ı İslâmiyye'den cizyeye bedel asker hıdmeti mukâbilinde bir şey alınması sûreti bir fırka-i mahsûsa hakkında mesbûk olduğuna dâir mukaddem irâd olunmuş bazı mütâlaât tezkâr olunmuş ise de mes'elenin tekrâr bazı mertebe tettebbu'âta ihtiyâcı olduğundan müzâkerenin bir diğer meclise bırakılması tensîb olunarak her ne hâl ise esâs-ı maslahat, tebe'a-i İseviyye hakkında Avrupa'ca husûlû matlûb olan muâmelâtın icrâsı va'dini, yapılacak mu'âhede-i umûmiyyeye derc etmekten ve belki mevki-i bahs ü müzâkereye getirmekten kurtarmak kazıyyesi olup bunun husûli ise Devlet-i aliyyenin tebe'a-i İseviyyesi hakkında şimdiye kadar vukû' bulmuş olan lutfiyyâtı, devletlere cemîle olarak gösterildiğinden başka matlûb-ı aslîleri olan maddelere dahi bir sûret verilerek murahhas-ı Devlet-i aliyyenin bu şeyler sermâyesi olup meclis-i mükâlemede bahsi açıldıkta "işte Devlet-i aliyye, tebe'a-i İseviyyesi hakkında şu şeyleri yapmış ve bu maddelere dahi karâr vermiştir" denilerek âsâr-ı fiiliyye ve te'mînât-ı sahiha irâ'e ve i'tâsına menût ve mütevakkıf olmağla şu sûretle hareket olunur ise meclis-i mükâlemede bu da'vâ meydana konuldukta "mâdâm ki taraf-ı Devlet-i aliyyeden Avrupa'ca istenilen mevâd yapılmıştır; ahden bir şey yapılmak istenilür ise hiç lüzûm kalmamış olduğundan başka Saltanat-ı seniyyenin istiklâl-i hükûmet-i seniyyesi devletler tarafından bu maddede re's-i mes'ele ittihâz olunmuş olduğu hâlde ahden şöyle bir şey yapmak Devlet-i aliyyenin istiklâline dokunur" denilerek def'-i da'vâ edilmek kâbil olup başka sûretle şu görünen tehlikeden kurtulmanın imkân ve çâresi olmadığı umûmen huzzârın mu'terefi olmağla ilişikli kalmış olan maddenin dahi nasılsa bir sûreti bulunmağa sarf-ı makdûr kılınmak kavliyle ol geceki meclise hitâm verilmişidi.

Şehr-i hâlin yedinci Pazar gecesi Hâriciye nezâreti hânesinde yine akd-i cem'iyet-i istişâre kılınıp evvelki mecliste cizye maddesi hakkında taraf-ı Meşihat-ı İslâmiyye'den bazı mertebe tettebbu'ât icrâsına karâr verilmiş olduğundan kütüb-i mu'tebere-i fikiyye tettebbu' olunarak ve Fetvâ emâneti ile dahi müzâkere kılınarak şu madde hakkında sûret-i sarîha ve kat'iyede fetvâ-

yı şerîfe itâsına müsâ'id bir mes'ele bulunamayıp eğerçi cizyenin hîn-i vaz'ında galebenin vücûdu kaydı gibi bazı şeyler görülmüş ise de mevzû olan cizyenin terki veyâhûd nâm-ı âharla tahsîli husûsuna mesâğ göstermediği ve yalnız Siyer-i kebîrin Bâbü'l-müvâda'asında Halîfe-i sâni Hazret-i Ömer Efendimizin asr-ı hilâfet-i seniyyelerinde kabâil-i Arab'dan Benî Tağlib üzere⁷⁹ vaz'-ı cizye murâd ettiklerinde kabûl-i cizyeden istinkâf edip zekât emvâllerinden iki kat vermeleri üzere müsâlaha bâbında istirhâm eylediklerinde cenâb-ı Fârûk-ı a'zam merâmılarına müsâade edip "bu cizyedir; siz dilediğiniz isimle tesmiye ediniz" diyü irâde buyurdıkları menkûl ve mastûr olmağla bunun sened ittihâzıyla Devletce bir sûret verilebileceği ibtidâ-yı mecliste beyân olunup her hâl ü kârda ahkâm-ı münife-i şer'-i şerîfe tevfiğ-i hareket edilmek farızadan olduğu cihetle asıl aranılan şey sarîh ve kat'î olarak bir fetvâ-yı şerîfe bulunması sûreti olup eğerçi doğrudan doğruya cizyenin afv u terki veyâhûd nâm-ı âharla tahsîli hakkında bir kavî-i sarîha zafer-yâb olunamamış ise de evvelki mecliste beyân ve tavzîh kılınmış olduğu vechile şu Hristiyan tebe'â hakkında Avrupa'nın matlûbu olan suver-i islâhiyye vücûda gelmez ve ale'l-husûs bu cizye maddesine bir karâr verilmez ise hüdâ ne-gerde Avrupa'nın bütün bütün tağyîr-i efkârına sebep olarak beyne'd-düvel her şeyin mevki'-ı müzâkereye konulduğu şöyle bir vakitte envâ'-ı muhâtara göz önünde olup bil'-farz bu derecesi olmasa bile şu maddeyi yapılacak ahde koymaları ve Devlet-i aliyyeyi bu bâbda bir hüküm ve cebr altına sokmaları hâli, Saltanat-ı seniyyece ihlâl-i istiklâl eyleyeceğinden şöyle bir mazarratın mertebe-i tahakkukta olması üzerine ihtiyâr-ı zarûrî olarak buna mesâğ-ı şer'î olması mütâlasası arz ve îrâd olundukta vâkıâ hâl-i zarûrette mu'âmelâta âid olan şeyleri kabûlde mesâğ-ı şer'î der-kâr olarak hâl-i hâzır iktizâsınca zarûret dahi muhakak olup yanî böyle şeylere fetvâ verilmesi ya re'âyânın silâh tutarak ve isyân ederek cizye itâsından istinkâf eylemeleri vukû' bulup da devletce def'ine kudret olamamasına veyâhûd düvel-i ecnebiyyenin bu yolda bir teklîf-i mücbirâneleri vâkı' olarak anın reddinden ileri gelecek muhâtaratı def'e istitâ'at bulunmamasına menût olup eğerçi şikk-ı evvel meydanda değil ise de şikk-ı sâninin sıhhat-i vücûdu erbâb-ı ukûl ü dirâyete ma'lûm ve binâ berîn mecbûriyet-i sahîha ve ma'zeret-i şer'iyye bedîhî ve meczûm olarak ancak fetvâ-yı şerîfe ahzıyçün şu hâlin ortaya konulması lâzım geleceğine ve bu dahi Devlet-i aliyyece pek aşırı şe'n ve inkisâr-ı nâmûsu mûcib olacağından ve veliyy-i ni'metimiz olan Saltanat-ı seniyyeye böyle rezâlet ve mazarratı mûcib olacak bir hâlin kabûlü ise şî'âr-ı diyânet ve hamîyyetin ve ferâiz-i gayret ve sadâkatin hilâfi bulunacağından başka li-zarûretin denilerek olunan müsâ'adenin tebe'aca dahi kat'â kadr u bahâsı olamayacağına ve hazret-i Fârûk Efendimizin bâlâda beyân olunan irâde-i aliyyeleri, îcâb-ı vakt ü hâle tatbîkan harekete bir sened-i kavî olup bir de bazı kütüb-i mu'tebere-i fihhiyyede

⁷⁹ Doğrusu "üzerine" olmalı.

Nasârâ takımı bedenen İslâm'a nusret etmediklerinden cizye ahzı bedel-i nusret demek olduğu muharrer olmasıyla ve i'âne-i askeriyye nâmıyla alınacak şey bu mes'eleye dahi muvâfık düşeceğine mebnî zaaf u aczi yâr u ağıyâra i'lân etmekten ise fetvâ-yı resmîyyeden sarf-ı nazarla şu tarîka gidilmesi sûreti mü-reccah görünmüş olup hâsılı, şu husûslarda eski denilen ve söylenilen şeyler şöyle dursun; bu kerre dahi makâm-ı sadârete İngiltere elçisi bu lakırdıları açarak Devlet-i aliyyenin eskiden bulunduğu hâl ile şimdiki hâlinin ta'rîfini mukaddime-i kelâm birle "eğer şu vakitte Saltanat-ı seniyye Hristiyanlar haklarında Avrupâ'nın marzîsi olan şeyleri yapmaz ise pek çok fenâlıklara ve büyük büyük muhâtaralara uğraması emr-i muhakkaktır" diyü ağırca şeyler söylemiş ve hattâ "Devlet-i aliyyenin bu şeyleri yapması mecbûriyyet-i ahdiyye ile olacaktır" mütâlâ'asını dahi îrâd ederek bunun üzerine kendüsiyle pek çok mücâdele olunmuş olduğu ifâde kılınmış ve Viyana Sefâret-i seniyyesinden en sonraki posta ile tevârüd eden tahrîrâtta İngiltere devleti murahhası Lord John Russel ile bu maddelere dâir cereyân etmiş olan mübâhasât ber-tafsîl iş'âr olunarak Lord-ı mûmâ-ileyh dahi îrâd-ı makâl sırasında "eğer Devlet-i aliyye, vaktiyle Hristiyanlar haklarında yapması nasîhat olunan şeyleri vücûda getirmiş olaydı şimdi meclis-i mükâlemede bahsi açıldıkta 'bunlar yapılmış bitmiş şeylerdir' denilerek savuşturulmak kâbil idi" diyip bunun cevâbları verilmiş ise de şöyle bir sözün İngiltere devleti murahhasının lisânından zuhûru, korkulan şeylerin âsâr ve belki mukaddimât-ı fiiliyyesi olduğunu ve yine sefâret-i müşârün ileyhânın vukû' bulan iş'ârına nazaran bir gün devletler murahhasları, sefir-i devlet-i aliyye bulunmaksızın akd-i meclis etmiş olmalarıyla bundan dolayı sefâret-i seniyye tarafından arz-ı şikâyet olunmasına "Avrupa'nın ahvâl-i umûmiyyesine dâir müzâkere olunmuş olduğundan sefir-i Devlet-i aliyyenin bulunması iktizâ etmemiştir" gibi sözlerle cevâb verilmiş ise de şöyle bir hâlin vukû'u, bâdî-i telâş olan mülâhazâtı te'yîd edip belki şu Hristiyanlar hakkında istedikleri muâmelâtın icrâsına dâir kendi beynlerinde bir muâhede yapıp imzâ ile meydana çıkarmaları hâtıra-i dil-hırâşına sebep olmuş ve şu hâllere vesâir süferânın dahi bu yolda vâkı' olan ifâdât-ı mütevâliyelerine ve Viyana'da mukaddemâ yapılmış olan mazbataların meâllerine göre bu maddeyi savuşturmak ve yapılmaz ise görünen muhâtarâttan kurtulmak mümkün olmadığı tamâmıyla zâhire çıkmış olmağın artık mütevekkilen ala'llâh bâlâda beyân olunduğu üzre terk ve afv ma'nâsına olmayıp i'âne-i askeriyye gibi bir münâsib ism ile tahsîl olunmak üzre yeniden bir şey yapılması ittihâd ve ittifâk-ı efkâr-ı huzzâr ile karâr-gîr olup eğer buna, ahvâle vâkıf olmayan bazı ulemâ taraflarından bir gûne itirâz olunacak olur ise taraf-ı meşîhat-ı İslâmiyye'den ve cümle tarafından Devlet-i aliyyenin bulunduğu hâl-i zacret ü zarûretin kendilerine mahremâne beyânıyla siyer-i seniyye-i hulefâdan istinbât ile verilen karârın ne olduğunu ifhâm ve kendileri ilzâm olunacakları misillü bunda aksâ-yı merâm, Saltanat-ı

seniyye hakkında vukû'u mertebe-i tahakkukta görünen muhâtarât u mehâlikin önünü kesmek olduğundan şâyed bunun aleyhinde li-garazin tekvîn-i kıl ü kâl edenler ve bunu fesâda ser-rişte ittihâz eyleyenler olur ise çünkü o misillüler hubb-ı vatan ve hamîyyet-i dîniyye ne demek olduğunu bilmez takımdan olacaklarından anların dahi îcâbı vechile te'dîblerinde müsâmaha olunmaması tasvîb ü tensîb olunmuş ise de ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 7 B [1]271 [26 Mart 1855]

[MÜHÜRLER]

Mustafa Reşid, Mehmed Ârif es-Seyyid Mehmed Emîn Âlî Rıza Ahmed Fethi

Halil Ali Gâlib Yusuf Kâmil Mehmed Mehmed Rifat Safvetî Ali Şefik es-Seyyid Mehmed Hasib Ârif Mahmud Nedim Mehmed Rüşdi Mehmed Fuad

Şevket Safvet Mehmed Said Cenab

Atûfetlü efendim hazretleri;

Bi-mennihî te'âlâ akd olunacak müsâlahanın esâsı olan mevâdd-ı erba'a üzerine Saltanat-ı seniyyece teferru' eden husûsâtın müzâkeresi zımında havâss-ı vükelâdan mürekkeb akd olunan Meclis-i meşverette, mevâdd-ı merkûmenin dördüncüsü hakkında ilcâ-yı zarûret-i hakîkiyye ve mecbûriyyet-i sahîha-i mülkiyyeye mebnî ve mücerred saltanat-ı seniyyenin hıfz-ı şevket ü selâmeti niyet-i hâlisasıyla bi'l-ittihâd ittihâz olunan karârı mutazammın kaleme alınan mazbata, manzûr-ı hakâyık-mevfûr-ı cenâb-ı Pâdişâhî buyurulmak için arz u takdîm kılınmış olmağla ahkâm-ı mundericesi nezd-i ilhâm-vefd-i hazret-i hilâfet-penâhîde rehîn-i tasvîb olduğu hâlde mazbata-i merkûme bâlâsı ruhsatı hâvî hatt-ı hümayûn-ı mekârim-nümûn-ı cenâb-ı cihân-bânî ile tezyîn ü tevşîh buyurulması irâde-i isâbet-ifâde-i hazret-i mülûkâneye menût bulunduğu beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 8 Receb sene [12]71 [27 Mart 1855]

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Hâme-zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiyye-i âsafâneleriyle zikrolunan mazbata meşmûl-i nazar-ı dekâyık-eser-i cenâb-ı şehen-şâhî buyurulmuş ve mazbata-i merkûmenin ahkâm-ı mundericesi münâsib ve yolunda görünmüş olmasıyla îcâb-ı âlîsi icrâ buyurularak yine savb-ı sâmi-i âsafilerine i'ade ve tesyîr kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âlî-i vekâlet-penâhîleri buyuruldukte ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 9 B sene [12]71 [28 Mart 1855]

“SEARCH FOR JUSTIFICATION ON THE ROAD TO 1856 ISLAHAT FERMANI”

Abstract

This paper examines the records of Ottoman Majlis-i Mashwarat (Consultation Council) meetings held in March 24 and 26, 1855, which may be regarded as the most important official document on the Ottoman reforms. It scrutinizes, in the light of the contents of these records, an unknown period of pressures by European powers on Ottoman Christian peoples for reforms, exhibiting Ottoman strategies developed against those pressures, as well as the context of the decisions made at that meeting, especially certain efforts in pursuit of legitimizing means for those decisions. It illuminates, for the first time, the most important result of the meetings, i.e. cizyah tax was converted to iane-i askariyya (military contribution tax), showing that this decision was legitimized, at first, by laboring a fatwa based on the principle of necessity in Islamic law, but then, this idea was replaced by another justification produced without applying to fatwa institution; it was, instead, established on an historical Islamic practice, an administrative and fiscal practice of the Second Chaliph, Umar b. Khattab, about an Arab tribe, Banî Taghlib. The paper also highlights that the document studied here is probably the earliest ones that referred to a text of classical Islamic legal literature, namely, al-Shaibani's al-Siyar al-Kabir; and informs about that text, which deals with relations of Muslim states and people with non-Muslims. And also in this examination, the work is reviewed and a brief information about its author is given.

Keywords

Hatt-ı hümayun of 1856, djizya (tribute, poll-tax), iane-i askariyya (military contribution tax), the principle of necessity, al-Shaibani, Sarakhsi, al-Siyar al-Kabir, muvâda'a, Umar b. Khattab, Banî Taghlib, treaty of Madina, temperamenta belli.

توقلا علی ۹ بالام یایه ادرینی اوزره ترک و غوغومنه انجای اعان عسکری کی بر منب الخ فیصل الخنداونه یکده برکی
 یلمسی اتحاد و انقاصه افکار ضار ایلم قرابیر اولوب اکر بو کما آهواله واقف اولما به بعضه عیال طرفازنه بکجه اعتدال صده اولوب
 اولولریک طرفینجه اسلامیه ده و جه طرفینه دولت عیده ملک برلینی حال ضیورت کتدولایه عیالنه باندیر سینه
 قفاده استیلا ایل وریلاسه قزاق اادرینی اظام کندولان الام اقصوی شلا بوزره اقصاه ملایم سلطنتینه قفده
 وقوعی مرتبه قفقده کورنیاه مخالطات ویرلاک انکی کسک اولدینده شایر بونک عیدینس لغویه تکیه قیل و قال ایلم
 دیولافام سرسته قخا ایلیمدن اولولریک خورک ادا اولور حیدر و صید وینه دیک ادرینی یلمز قفده لهر قفدرینه
 انلوق فی ایجاب رجه تا دیر بر نرجه لکله نصوب توبین اقصیه ایلر ده اولوب ده اولور ایله قفده مله اولور
 ۱۲۷۱

عظمتی
 ایشم مخفزی
 مینا ارضی مصالی بان اسی اولون مولاد ایتم اولون سلفه بیله تفع ایله خصوصاً بان مذکوره ضعیف خاص و عددی مراب اعضا و طبعی
 مولد سرفوع بان درینکی فضیلتی الجای ضروریه حقیقه و مجرب صحتی ملکیه بی وجود سلفه بیله بان حفظ سکه و سومی کینه فالصه الی اعداد اعداد
 ذاری منضمه تکرارانه حفظ نظره حقایق مومضه جناب یاد ساهی جورلی بیله عرصه و تصدیق منه اولمنه احکام مدرسی برادلام و وصفه
 رهیبی نصیب اولونین بان حفظ سرفوع بان سلفی هادی خط هلمیج مکلام نمون جناب صلابان ایله زیمه و توج بیوشی ایاة اصابت افکاره
 حفظه ملکاز بی نظره بولیشی بیله تکرار تاوری تریتم اولون ایشم سا ۸ ص ۸۸

م

حرف اول
 اولون سلفه بیله تفع ایله خصوصاً بان مذکوره ضعیف خاص و عددی مراب اعضا و طبعی
 مولد سرفوع بان درینکی فضیلتی الجای ضروریه حقیقه و مجرب صحتی ملکیه بی وجود سلفه بیله بان حفظ سکه و سومی کینه فالصه الی اعداد اعداد
 ذاری منضمه تکرارانه حفظ نظره حقایق مومضه جناب یاد ساهی جورلی بیله عرصه و تصدیق منه اولمنه احکام مدرسی برادلام و وصفه
 رهیبی نصیب اولونین بان حفظ سرفوع بان سلفی هادی خط هلمیج مکلام نمون جناب صلابان ایله زیمه و توج بیوشی ایاة اصابت افکاره
 حفظه ملکاز بی نظره بولیشی بیله تکرار تاوری تریتم اولون ایشم سا ۸ ص ۸۸

